

Literatuur: boeken

Abrahams, Roger D. *Between the living and the dead.* Helsinki 1980, Academia Scientiarum Fennica. (FF Communications 225). 122 p.; Fmk 60,-; ISBN 951-41-0368-8.

Archer Taylor heeft in zijn *English Riddles from oral tradition* (1951) diverse soorten raadsels, waaronder de verhalende raadsels, niet opgenomen. Het was oorspronkelijk de bedoeling dat Abrahams ze zou bundelen in een aanvullend deel. Door de dood van Taylor is daar niets van gekomen. In deze verzameling zijn alleen de verhalende raadsels opgenomen. Abrahams heeft ze in drie groepen ondergebracht: rechterraadsels, raadsels die slechts een deel van de handeling beschrijven (eenbeen, tweebeen, driebeen b.v.) en raadsels waarin nonsenswoorden centraal staan. De verwijzingen naar de niet-Engelstalige collecties zijn nog van Taylor en niet door Abrahams bijgewerkt.
- A.J. Dekker.

Augustin, Michael, und Friedrich Johannsen. *Vom Bosseln, Klootschiessen und vom Bowl-playing.* Sankt Peter-Ording 1978, H. Lühr & Dircks. 160 p., 70 ill., 6 graf., f33,08; ISBN 3-921416-04-3.

Bosseln, klootschieten en bowl-playing behoren tot de werp-bal-spelen: bij het bosseln, dat in Sleeswijk-Holstein gespeeld wordt, wordt de bal geslingerd, bij het klootschieten (Oldenburg, Oostfriesland, Twente en de Achterhoek) en bowling (Ierland) wordt de bal gerold. Deze bundel bevat verschillende opstellen over de geschiedenis, spelregels werptechnieken, verenigingen en liederen van deze sporten. Het enige Nederlandstalige artikel is van de hand van J.J. Poorthuis en behandelt het klootschieten in Twente.
- J.J.S.

Bäuerliches Brotbacken in Westfalen. Aus den Beständen des Archivs f.westf.Volkskunde hrsg. v. Martha Bringemeier. Münster 1980, F. Coppenrath Verlag. (Beitr.z.Volkskultur in Nordwestdeutschland, hrsg. v. d. Volkskundl. Komm. f. Westfalen, Landschaftsverband Westfalen-Lippe 22). 136 p., talrijke tek.; ISBN 3-88547-104-3.

Op de uitvoerige vragenlijst over het huisbakken, met vragen over de oven, de ovengereedschappen, het stoken, het bereiden van brood en het bakhuis, van de Volkskundliche Kommission in Münster zijn tot op heden ongeveer 80 antwoorden binnengekomen. Daaruit zijn er voor publicatie in deze bundel 16 uitgekozen, 14 uit Westfalen, 2 uit Niedersachsen. Iets meer dan de helft bevat herinneringen aan het begin van deze eeuw, de andere lopen door tot na de tweede wereldoorlog. Enkele van de berichten zijn in dialect geschreven. De meeste zijn geïllustreerd met tekeningen. De uitgave is opnieuw een goed voorbeeld van de bijzondere kwaliteit van de ooggetuigeverslagen die in Münster worden verzameld. - J.J.V.

Baumgarten, Karl. *Das deutsche Bauernhaus. Eine Einführung in seine Geschichte vom 9. bis zum 19. Jahrhundert.* Neumünster 1980, Karl Wachholtz Verlag. 200 p., 83 tek.; DM 19,80; ISBN 3-529-02652-2.

De ruggegraat van de ontwikkeling die Baumgarten schetst is de sociaal-economische geschiedenis en de veranderingen die deze tot gevolg had in de constructie en de ruimtelijke indeling van het boerenhuis. Om die reden beperkt hij zich tot de grote lijnen. Regionale varianten worden alleen behandeld voorzover ze te herleiden zijn tot een afwijkende sociaal-economische ontwikkeling. Als men een compleet beeld wil hebben van het boerenhuis in een bepaalde streek zal men zich tot de regionale literatuur moeten wenden. Een overzicht als dit van Baumgarten lijkt mij daarbij als achtergrond onmisbaar. Dit overzicht heeft bovendien het voordeel dat het in zijn illustraties rekening houdt met de niet-specialistische lezer, zonder overigens in de tekst enige concessie te doen aan romantiserende oppervlakkigheid. De tekst is compact, zit vol ideeën, geeft blijkt van een grote belezenheid. – J.J.V.

Bedal, Konrad. *Hallenhäuser und Längsscheunen des 18. und 19. Jahrhunderts im östlichen Holstein.* Eine Dokumentation. Neumünster 1979, Karl Wachholtz Verlag. (Studien z.Volksk.u. Kulturgesch. Schleswig-Holsteins, hrsg.v.Seminar f.Volksk.d. Christian-Albrechts-Universität Kiel 5). 268 p., 532 afb.; DM 80,-; ISBN 3-529-02454-6.

In het begin van de jaren zeventig nam de schrijver deel aan een inventarisatie van de landelijke bouwkunst in oostelijk Holstein. Een deel van het verzameld materiaal gebruikte hij voor zijn boek over de huizen met gebintconstructies op het platteland van Sleeswijk-Holstein van vóór 1700 (zie VB 5(1979), 122). In dit boek zijn zijn opmetingen van hallehuizen en daarmee verwante schuren uit het tijdvak tussen 1700 en 1850 bijeengebracht, aangevuld met enkele opmetingen van anderen. Hoewel het hallehuis in deze periode in dit gebied nog veruit het belangrijkste huistype is, loopt de kwaliteit van de nieuwbouw toch duidelijk terug en kondigt zich al een totaal ander type aan, met dragende muren, een dwarsdeling in plaats van een lengtedeling en afgesloten ruimten. In tegenstelling tot de opmetingen in het vorige boek, die nagenoeg alle nog bestaande gebouwen van vóór 1700 van deze soort weergaven, vormen de vijftig in dit boek beschreven gebouwen slechts een fractie van het totaal, in het bijzonder van het negentiende-eeuwse totaal. Bovendien heeft de schrijver zich onthouden van commentaar, op een korte karakteristiek van de veranderingen in de gebintconstructie (p.17-19) en beknopte inleidingen op de vier hoofdstukken (Haupthaus, Kate, Scheune, Gutsscheune) na. De constatering dat de vernieuwingen het eerst worden ingevoerd in de streken met het meeste grootgrondbezit kan van belang zijn in de discussie tussen Wiegelmann en Bentzien over de betekenis van het grootgrondbezit voor de vernieuwingen in de landbouw, maar ze wordt niet verder uitgewerkt. De opmetingen (aanzichten, plattegronden, doorsneden, foto's) en de beknopte beschrijvingen zijn, als in het vorige boek, voortreffelijk. – J.J.V.

Bentzien, Ulrich. *Bauernarbeit im Feudalismus. Landwirtschaftliche Arbeitsgeräte und -verfahren in Deutschland von der Mitte des ersten Jahrtausends u. Z. bis um 1800.* Berlin 1980, Akademie-Verlag. (Veröffentl. z.Volksk.u.Kulturgesch.d.Akad.d.Wissensch.d. DDR 67). 271 p., 110 afb. i.d.tekst, 26 foto's op afz.bl.; DM 28,-; bestelno. 753.512.5.(2034/67). LSV 0705.P 85/87.

In *Der arm man 1525*, waarin een aantal Oostduitse schrijvers een beeld geven van de geestelijke en materiële cultuur van de arbeidende klasse ten tijde van de Boerenopstand (zie VB 3(1977), 16-18), geeft Bentzien een overzicht van de stand van de landbouw in die tijd. Een overzicht van de vernieuwingen in de Duitse landbouw in de tweede helft van de achttiende eeuw publiceerde hij in het *Jahrbuch f. Volkskunde u. Kulturgeschichte* (zie VB 5(1979), 154-155). Een derde artikel, eveneens over de tweede helft van de achttiende eeuw, verscheen in *Probleme der Agrargeschichte des Feudalismus und Kapitalismus* 9(1977). Deze drie artikelen liggen ten grondslag aan het derde en vierde hoofdstuk van het hier aangekondigde boek. Het eerste en tweede hoofdstuk geven soortgelijke overzichten van de situatie van de landbouw in respectievelijk de vroege middeleeuwen en de twaalfde en dertiende eeuw. In elk hoofdstuk behandelt de schrijver eerst het grondgebruik, de bemesting, de belangrijkste landbouwgereedschappen, gewassen en dieren, en vervolgens de sociale positie van de boer (in het bijzonder ten opzichte van de grootgrondbezitters) en de beperkingen die die oplegde aan de technische en economische ontwikkeling van de landbouw, bijvoorbeeld in vergelijking met die van de stedelijke ambachten. Een enkele malen terugkerende conclusie is dat in het bijzonder het systeem van de herendiensten remmend werkte en dat zich dat in de gebieden ten oosten van de Elbe, waar dit systeem de grootste omvang had, vooral merkbaar was. Dit verband tussen de sociale structuur en de economische vooruitgang ligt zo voor de hand dat de polemische betekenis die Bentzien eraan hecht zich tegen hemzelf richt. Als zoveel Oostduitse schrijvers heeft hij een dwangmatige behoefte om zich af te zetten tegen de zogenaamde 'burgerlijke' literatuur in het westen en om zijn eigen zienswijze als marxistisch te verkopen. Dat daarbij voor het goede doel volstrekt verouderde of toevallige individuele opvattingen als typerend voor die 'burgerlijke' zienswijze worden bestreden is tekenend. In feite onderscheiden de zijne zich in niets van die welke bij ons de laatste twintig jaar in de mode zijn gekomen, ook bij mensen die zichzelf allerminst als marxisten beschouwen.

De betekenis van het boek van Bentzien is vooral van methodologische aard. Door het maken van vier dwarsdoorsneden door de tijd heeft hij de gevaren van een doorlopende geschiedenis, die gemakkelijk een geschiedenis van vernieuwingen wordt, vermeden. Voor elke periode geeft hij een overzicht waarin zowel aan vernieuwingen als aan regressies aandacht wordt besteed, zodat men een evenwichtig totaalbeeld krijgt. In dit geval is dat een totaalbeeld van de Duitse landbouw. Wanneer hij daarbij ook aandacht besteedt aan de regionale verschillen gebeurt dat meer terloops en schetsmatig, waardoor de verklaringen voor de veranderingen en voor het uitblijven van veranderingen globaal blijven. Gezien de stand van het onderzoek is dat onvermijdelijk. Het is een reden om dergelijke algemene overzichten zoveel mogelijk af te wisselen met regionale onderzoeken. Bentzien toont zich daar ook een voorstander van. Aan de kwaliteit van de vier karakteristieken op zichzelf doet dat niets af. - J.J. Voskuil.

Blécourt, Willem de. *Volksverhalen uit Noord-Brabant*. Utrecht/Amsterdam 1980, Uitgeverij Het Spectrum. (Onze Volksverhalen). 371 p.; f 29,50; ISBN 90-274-7092-8.

Deze bundel bevat de verhalen die J. Cuypers, P. N. Panken, A. Sassen, J.R.W. Sinninghe (een keuze) en M. van den Berg de afgelopen honderd jaar in Noord-Brabant hebben verzameld. De Blécourt heeft de verhalen niet bewerkt, maar in de oorspronkelijke vorm overgenomen, die van Sassen zelfs in de handschriftelijke versie. In de inleiding en de bronvermelding schetst hij werk en werkwijze van deze verzamelaars en

van hun niet altijd even scrupuleuze bewerkers. Na de verhalen (p.15-171) volgen hoofdstukken over heksenprocessen (172-187), spotverhalen en -gezegden over Noordbrabantse plaatsen (188-264), een hoofdstuk Commentaar (265-306) en de Bronvermelding (307-348). Hierin worden naast de bron ook de betreffende nummers in de catalogi van Sinninghe, Christiansen, Simonsuuri en Aarne-Thompson vermeld, terwijl voor de motieven in de verhalen wordt verwezen naar de Motif-index. Deze per verhaal vermelde motifnummers zijn niet in een apart register ondergebracht.

In zijn commentaar geeft De Blécourt een overzicht van het volksverhaalonderzoek en gaat hij nader in op de functie en betekenis van een aantal verhaalmotieven, zoals de bokkerijders, hekserij, sprookje ATh. 720, kabouters, mannetje in maan, vuurman. Hij waarschuwt er voor dat zijn opmerkingen soms nogal speculatief zullen zijn, omdat er tot nu toe zo weinig onderzoek op dit terrein is verricht. Niet dit geringe onderzoek maar zijn wijze van redeneren is er echter de oorzaak van dat ik zijn interpretaties en speculaties als te ongefundeerd afwijs. Als voorbeeld neem ik zijn verklaring van de verandering van heksen in katten (p.279-280). In de woordenboeken staat dat het woord kat gebruikt kan worden in liefkozende zin voor vrouwen, maar ook ter aanduiding van sexueel toeschietelijke vrouwen. 'De verandering van een vrouw in een kat en omgekeerd lijkt me niet zo moeilijk als voor beiden hetzelfde woord werd gebruikt', aldus De Blécourt.

Hij gebruikt dus de specifieke betekenis van een woord in een bepaalde context als verklaring voor een verschijnsel van geheel andere aard, zoals in dit geval de magische gedaanteverwisseling die in een andere sfeer thuishoort. In deze wijze van redeneren wordt vastgeklampt aan uiterlijke overeenkomsten en wordt er van uit gegaan dat, als in een sprookjeswereld, alles met alles samenhangt. De Blécourt begeeft zich hiermee op glad ijs. Na de kat als onzedelijke vrouw te hebben gedetermineerd legt hij op de volgende eenvoudige wijze het verband met een verschijnsel van weer geheel andere aard, het heulen, een gebruik waarbij de jongen het meisje mag kussen bij het passeren van een brug: 'Katten die men 's avonds onderweg naar spinningen tegenkwam kunnen naast normale viervoeters ook vrouwen zijn geweest met onzedelijke bedoelingen. Het zich ophouden van deze katten in de buurt van bruggetjes of slagbomen kan in verband staan met het gebruik dat onder de naam heulen bekend stond.' Deze techniek van het achter elkaar plaatsen van in een bepaald, vaak formeel opzicht overeenkomstige verschijnselen om een dieper verband ertussen te bewijzen, past De Blécourt ook in zijn overige commentaar geregeld toe. Men krijgt de indruk dat overal wat bijzonders achtersteekt. Zo is in het sprookje van Doortje en Mietje (p.273-277) het glazen bruggetje 'te vergelijken met de brug des doods'; het waterhalen in een lekke emmer 'analoog met het waterhalen in een zeef, een motief dat in het oude Griekenland duidde op een regen-rite'; de ketel is 'te vergelijken met ketels in het oude Ierland waaruit men herboren herrijst'. Het sprookje als geheel wijst op 'een vermoedelijk inwijdings- en opvolgingsgebruik'. Alles kan.

- A.J. Dekker.

Brasse, Barbara. Zie: Lau, Ellinor, und Barbara Brasse.

Braun, Hartmut und Wiegand Stief. *Melodietypen des deutschen Volksgesanges. Band 2: Vierzeiler.* Hrsg. im Auftrag des Deutschen Volksliedarchivs von -. Tutzing 1978, Hans Schneider. 327 p., muz.; DM 133,-; ISBN 3 -7952-0215-9.

Zie: Suppan, Wolfgang und Wiegand Stief.

Briggs, Katharine M. *The vanishing people. A study of traditional fairy beliefs.* London 1978, Batsford. 218 p., 14 ill.; f 36,85; ISBN 0-7134-1240-2.

Uitgaande van Engelse en Ierse volksverhalen geeft K.M. Briggs een beschrijving van diverse bovennatuurlijke wezens en hun relatie tot de mensen. Ze voegt daar een typen- en motievenindex en een zaakregister aan toe. – J.J.S.

Broecke-de Man, E.J. van den, samen met drs. J.H. Kluiver en B. Oele. *Kinderversjes en volksliederen uit Zeeland.* Uitgeg. door de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialecten-onderzoek te Middelburg ter gelegenheid van haar 50-jarig jubileum 1929-1979. 120 p., muz., ca. 80 kindertekeningen; f 25,-.

Deze jubileumuitgave maakt, doordat vele bladzijden zijn overladen met tekeningen en liedjes, een wat chaotische indruk. Men moet nu en dan het register op de beginregels raadplegen, wil men er zeker van zijn waar het ene lied ophoudt en het andere begint. Uit de moeilijk vindbare inhoudsopgave blijkt dat de liederen naar functie zijn geordend.

Het boek bevat liedmateriaal uit de schriftelijke en mondelinge overlevering (voor een gering deel afkomstig uit ons Volksliedarchief) en werk van hedendaagse komponisten en tekstdichters. Een lied uit de kinderkantate 'Een schoolreis naar Walcheren' (p. 52) is zonder instrumentale entourage moeilijk zingbaar en staat er wat verloren tussen. Onder de oudere liederen zijn er enkele onbekende; vooral daarbij mist men een goede bronvermelding. Bij de speldewerkstersliedjes (p. 60 en 61) wordt wel aangegeven dat ze werden gezongen op de kantwerkstersscholen in Sluis en Hulst, maar niet waar en wanneer ze werden opgetekend. De mededeling dat 'Westenschouwens strand' (p.89) uit de Karolingische tijd zou stammen is zonder nadere toelichting een slag in de lucht (het Karolingische tijdperk is trouwens door een drukfout overgebracht naar de 18e en 19e eeuw). Beter was het geweest bij dit werkelijk bijzondere lied te vermelden dat het als 'Lutinelied' bekend is op Terschelling, en dat de Nederlandse tekst verwant is aan die van een Frans zeemanslied. In een liedbundel is de ruimte voor dokumentatie normaliter zeer beperkt, maar met een beetje overleg hadden dergelijke missers voorkomen kunnen worden.

Het is niet duidelijk welk principe ten grondslag heeft gelegen aan de keuze van de liederen in de laatste rubriek: 'Het eigen land'. Daar zijn ruim vijftig liederen opgenomen die op de een of andere wijze met Zeeland te maken hebben. Dat liederen werden gekozen waarin het goede en het mooie van het gewest, zijn eilanden, steden, dorpen en inwoners worden bezongen, begrijp ik. Het hek is echter volgens mij van de dam als men onder 'Het eigen land' liederen gaat plaats en als 'De klok van Arnemuiden' (p. 78), een radiosukses uit de jaren vijftig. Arnemuiden fungeert daarin als dekor; het lied werd geschreven voor een hoofdzakelijk niet-Zeeuws publiek. Waarom dan ook niet meteen maar de meer recente radiosukcessen 'Marijke van Krabbendijke' en 'Zomer in Zeeland', en vooral ook het voor vijftig jaar zo populaire 'Ik heb mijn hart in Zierikzee verloren' (naar 'Ich hab' mein Herz in Heidelberg verloren')? Het ontgaat mij verder waarom de smartlap 'De moeder weent in droef getraan' (p. 84) en het lied over het vergaan van de Willem II (p. 81) gekozen werden. Veel gezongen in Westkapelle – zeker, maar waar niet, in Nederland? 'Van het volk, voor het volk' zo verantwoordt de samenstelster de selectie, daarbij in het midden latend wat we bij deze gelegenheid onder 'het volk' moeten verstaan.

Door wat kritischer om te gaan met het blijken de verantwoording royale aanbod had ruimte gereserveerd kunnen worden voor een aantal typisch Zeeuwse versies van verhalende landarbeiders- en polderwerkersliederen, een genre dat in dit boek in het geheel niet vertegenwoordigd is. – A. Doornbosch.

Bruin, Kees. *Een herenwereld ontleed. Over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw.* Amsterdam 1980, Kees Bruin. (Publicatiereeks Sociologisch Instituut Amsterdam). 89 p., 3 tab.; f 7,50; ISBN 90-9000166-2.

Bruin onderscheidt in deze studie vijf hogere sociale groepen binnen de Amsterdamse samenleving: 1. het regentenpatriciaat, bestaande uit afstammelingen van de vroegere vroedschapsleden, die na 1815 veelal in de adelstand zijn verheven; 2. de gezeten burgerij, die samen met de eerste groep de zogenaamde 'grote burgerij' vormt en bestaat uit families die na de revolutie van 1795 toegang tot de politieke macht hebben gekregen; 3. de rijke joden; 4. de Duitsers (niet te verwarren met de 'moffen'); 5. de zg. indische fortuinen. Van deze groepen tracht hij te bepalen in welke beroepen zij werkzaam waren en in welke mate er van contact tussen hen sprake was, dit laatste o.a. door middel van huwelijksverbintenissen. De bronnen van Bruin zijn o.a. bio- en autobiografische literatuur, gedenkboeken en gesprekken met mensen uit de hogere kringen. Hieruit komt het beeld van een samenleving naar voren waarin men zich weliswaar scherp bewust bleef van zijn afkomst en sociale status, maar waarin een zekere integratie van gevestigden en nieuwkomers (behalve de joden) mogelijk was. Dit boekje vormt een interessante bijdrage tot de bestudering van de cultuur van de hogere sociale groepen, die er bij alle aandacht voor de 'gewone man' de laatste honderd jaar wat bij in geschoten zijn. Op hun cultuur gaat het niet diep in, maar het bevat wel diverse interessante gegevens hierover, o.a. een beschrijving van het ritueel van dineren en visites-rijden in de Amsterdamse society.

- A.J. Dekker.

Driessen, G.G. *Oud Groesbeek in woord en beeld.* Groesbeek 1980, Heemkundekring Groesbeek. 235 p., 217 ill.; f 36,50; ISBN 90-6138-006-5.

Een indrukwekkende collage van fragmenten uit de geschiedenis van het Gelderse grensdorp, ontleend aan historische bronnen, gecompileerde publicaties, orale tradities en beeldmateriaal. De uit 47 paragrafen bestaande tekst, bestrijkt drie hoofdthema's: de geschiedenis van de heerlijkheid Groesbeek van het Ancien Régime (gebaseerd op een intensieve bronnenstudie van J.D.G. Montenberg), de ontwikkeling van het adellijke en patricische grootgrondbezit in de negentiende eeuw en de opkomst van de standsorganisaties (boeren, arbeiders, middenstand) en van het katholieke verenigingsleven vanaf de laatste eeuwwende. Daarnaast zijn gegevens bijeengebracht over uiteenlopende onderwerpen als het kerkelijk leven, smokkelen, onderwijs en dorpspolitiek en veldnamen en dialect. Een unieke verzameling foto's, waarvan sommige dateren uit de laatste decennia van de vorige eeuw, onthult scherpe tegenstellingen in levenswijze tussen de verschillende strata van de lokale samenleving: blootsvoetse kinderen van bezembinders tegenover adellijke dames die zich in aanwezigheid van een gezelschapsdame overgeven aan 'leisure', met buit beladen stropers tegenover strenge vertegenwoordigers van de sterke arm, imposante landhuizen tegenover armoedige onderkomens. Verder vindt men markante portretten van bezembinders, 'hausierders' (vanuit het dorp opererende rondtrekkende handelaren) en bosbessenplukkers - alles binnen een fraai natuurlijk decor. Men kan de schrijver een gebrek aan systematiek verwijten (en ook de bronvermelding laat nogal eens te wensen over), maar het (fraai uitgegeven) boek ontleent zijn verdienste aan zijn pretentie: nauwkeurige weergave en uitbeelding van een aantal aspecten van het dagelijkse leven in een perifere plattelandsgemeenschap in vroeger tijden. - P. Meurkens.

Franz, Margret. *Die Brotnahrung. Auswahl-Bibliographie zu ihrer Geschichte und Bedeutung. Erster Nachtrag.* Ulm/Donau 1979, Deutsches Brotmuseum. (Schriftenreihe des deutschen Brotmuseums 9A). 187 p.; DM 10,-.

Een kleine 1500 studies over het brood, die voornamelijk tussen 1973 en 1978 gepubliceerd zijn, vullen het eerste deel aan van de broodbibliografie die het Brotmuseum te Ulm in 1973 uitgaf. De titels zijn op dezelfde wijze als in deel I systematisch onderverdeeld, namelijk: 1. Algemene literatuur (bibliografieën en naslagwerken; economische en sociale geschiedenis; studies over het ambacht; statistieken). 2. Landbouw (geschiedenis; geschiedenis en systematiek van de cultuurplanten; eveneens van de graansoorten; handboeken voor de gewassen; plantengeografie; productie- en kwaliteitsbepalende factoren; landbouwpolitiek en -crises). 3. Handel en prijsvorming met de geschiedenis ervan. 4. Voeding (natuurwetenschappelijke literatuur; voedings-geschiedenis). 5. Meelbereiding (geschiedenis van de meelbereiding en van het molenaars-ambacht; voedingswetenschappelijke literatuur over het malen; opslag). 6. Bakkerij, brood en gebak (geschiedenis van de broodbereiding; broodbereiding; bakkersprodukten en broodhandel; bedrijfswetenschappelijke literatuur; cultuurhistorische literatuur over brood en gebak). 7. Honger.

Meer dan in deel I is er aandacht geschonken aan publikaties over het brood buiten het Duitse taalgebied. Na de bibliografie volgen een auteurs-, plaats- en zaakregister, een lijst van tijdschriften die voor het thema brood van groot belang zijn en een lijst van gebruikte afkortingen. – J.J.-v.P.

Gompel, Wim van. Reusel 1979, Heemkunde Werkgroep Reusel. *Plant en Mens in Reusel.* (Bijdragen tot de kennis van het Reusels Heem dl. 3.) Tatr. ill., 81 p.

De schrijver wil met dit themanummer een volkskundige bijdrage leveren aan de kennis van de Reuselse gemeenschapscultuur, voorzover planten daarin een rol spelen. Hij heeft bij de indeling van zijn materiaal, dat voornamelijk uit mondelinge overlevering stamt en betrekking heeft op feiten uit het begin van deze eeuw, onderscheid gemaakt tussen geestelijke en materiële volkscultuur. In het eerste hoofdstuk wordt de functie nagegaan van een aantal planten in de volksgeneeskunde, het – geloof en het – vermaak. Het tweede is onderverdeeld in voeding, veevoer, bemesting, brandstof en verlichting, behuizing, voorwerpen, gereedschappen en werktuigen. Mede door de vele duidelijke illustraties zal het een lezenswaardig boekje zijn voor het zo breed mogelijke publiek dat de Heemkunde Werkgroep Reusel hoopt te bereiken. – M.v.D.

Grünn, Helene. *Wäsche waschen. Volkskunde aus dem Lebensraum der Donau.* Wenen 1978, Verlag des Niederösterreichischen Heimatwerkes. (Niederösterreichische Volkskunde Band 10). 200 p., 90 ill.; f 53,-.

Uitgebreid beschrijft Helene Grünn de techniek van het met de hand wassen van kleding door huisvrouw, wasvrouw en wasserij en de mechanisatie ervan. Binnen dit kader behandelt ze de sociale en economische positie van de wasvrouw, haar uitbeelding in literatuur, theater en schilderkunst en haar kleding. De informatie kreeg Helene Grünn behalve uit gedrukte bronnen en enkele eigen herinneringen ook van enkele informanten. Tot slot geeft Leopold Schmidt een beknopte biografie van de schrijfster. – J.J.S.

Hansen, Wilhelm. *Fachwerk in Weserraum.* Aufnahmen von Herbert Kreft. Hameln 1980, Verlag CW Niemeyer. 324 p. met 413 afb. waaronder 64 in kleur, 31 tek. en 1 krt.; ISBN 3-87585-048-3.

Van de drie delen over de bouwkunst in het gebied aan de bovenloop van de Weser, die zijn samengesteld rond de foto's van Herbert Kreft, wordt dit laatste deel ingeleid door Wilhelm Hansen. Hij geeft in negen paragrafen (p.9-24 en 89-143) een helder beeld van de techniek en de ontwikkeling van de vakwerkbouw, de indeling van het boeren- en het burgerhuis en de veranderingen daarin, de sociale verschillen zoals die in het bijzonder in de versiering van de gevel tot uitdrukking kwamen, de houtsnijders die hierbij betrokken waren en de ontwikkeling van ornamenten en figuren, met verwijzingen naar de foto's en tekeningen. In een bijlage tenslotte overzichten van de behandelde huizen (met de teksten van de opschriften, hun geschiedenis en literatuuropgaven), en van de figuratieve motieven (met localisatie en literatuur). – J.J.V.

Hessel, R. *Het volkslied in West-Vlaanderen.* Teksten en melodieën uit de volksmond opgetekend. Brugge 1980, door de schrijver in eigen beheer uitgegeven (adres: Hovenierstr. 30, Koolkerke, 8000 Brugge – België). 324 p., 23 ill., muz.; Bfr. 550,-.

Roger Hessel publiceert in dit boek 132 van de liederen die hij in de afgelopen tien jaar optekende. Hij legde het eerste contact met de meeste van zijn zegslieden door, veelal met begeleiding op ouderwetse instrumenten, te gaan zingen in rusthuizen en op bijeenkomsten voor bejaarden. Voor goed 'veldwerk' is een vertrouwensrelatie nodig tussen verzamelaar en zegspersoon. Hessel geeft er in de inleiding van het boek en in de commentaren bij de afzonderlijke liederen blijk van die te kunnen opbouwen en verdiepen. Hij gaat met veel geduld te werk, spreidt zijn bezoeken aan een informant vaak over een aantal jaren, en laat zijn zegslieden en hun liedverwanten in hun waarde door nimmer te corrigeren, ook niet in dit boek. De liedteksten zijn niettemin over het algemeen zo gaaf dat de hier en daar voorkomende woordverbasteringen en inkonsekwenties voor de lezer geen probleem vormen. Dialektwoorden worden waar nodig verklaard.

Er zijn registers op de aanvangsregels, de titels, de liedgenres, de in de liederen voorkomende persoonsnamen en de geografische namen. De indeling in genres, waarvoor de op het Seminarie voor Volkskunde te Leuven ontworpen klassifikatie is gevolgd, roept twijfels op. In de drie ambachtsliederen, die door het betreffende register worden aangegeven, blijken de hoofdpersonen achtereenvolgens een vagebond, een groentevrouw en een nonnetje te zijn. Het lied over de groentevrouw laat horen hoe zij een grenadier, die haar wil verkrachten, met diens eigen sabel definitief buiten gevecht stelt. Het lied wordt daarom tevens aangemerkt als historielied, sodatenlied en liefdelied. Dat doet wat geforceerd aan.

Beknopt maar informatief is de lijst van zegslieden, die na vermelding van woonplaats, leeftijd, beroep en jaar van opname een aanduiding geeft van de omgeving waar of de relatie waarvan men zijn liederen heeft geleerd.

Bij vergelijking met het door ons Volksliedarchief verzamelde liedmateriaal blijkt dat ongeveer de helft van de liederen in Hessel's boek nog in de herinnering van Nederlandse zegslieden leeft. Opvallend is daarin het aandeel van de door Vlaamse seizoenarbeiders naar Zeeland en het westen van Noord-Brabant overgebrachte liederen. De auteur laat het onderzoek naar herkomst en verspreiding buiten beschouwing. Het boek heeft geen wetenschappelijke pretentie, maar het mag door onderzoekers gezien worden als een zorgvuldige materiaalpublicatie. – A. Doornbosch.

Ilg, Karl. *Volk und Wissenschaft. Beiträge zur Volkskunde Westösterreichs.* Hrsg. von Peter Stürz, Paul Rachbauer und Michael Becker. Innsbruck 1979, Selbstverlag des Instituts für Volkskunde. 322 p., 22 ill.; ÖS.218.

Ter gelegenheid van de 65e verjaardag van Ilg, professor in de volkskunde aan de universiteit van Innsbruck, is deze bundel verschenen met 26 vroegere publikaties van zijn hand over: 1. theorie, geschiedenis en methode van de volkskunde, 2. zeden en gebruiken, 3. huizenbouw in Tirol en Vorarlberg, 4. de 'Walsers', een bepaalde bevolkingsgroep in Vorarlberg, 5. rechtsvolkskunde, 6. voeding, volkskunde van de arbeiders, volks-geneeskunde, 7. gereedschappen, 8. kleding, dracht en mode. Bij de keuze uit zijn werk heeft men vooral zijn veelzijdigheid tot uitdrukking willen brengen. Verder heeft men veel bijdragen geselecteerd die betrekking hadden op het westelijk deel van Oostenrijk. De artikelen worden voorafgegaan door een korte schets van zijn leven en zijn werk, en gevolgd door een lijst van zijn publikaties. - J.J.-v.P.

Janissen, Leo. *De stem uit het vuur. Volksverhalen uit het land van Weert.* Maasbree z.j., Uitgeverij Corrie Zelen. 167 p., 33 ill.; f 22,90; ISBN 90-6280-608-2.

In deze bundel vertelt de auteur de verhalen na over heksen etc, die hij van mensen uit het land van Weert gehoord heeft. Achterin worden hun naam en geboortedatum vermeld alsmede enkele geschreven bronnen die tot aanvulling voor de verhalen dienden. De verhalen staan in het Nederlands en zijn stylistisch bijgeschaafd. - J.J.S.

Jans, Jan. *Langs oude Drentse boerderijen*, bewerkt door Everhard Jans, aangevuld met een beschouwing over Drentse boerderijvormen, door L. de Jong, met een woord vooraf van H.J. Prakke en een ten geleide van H. Slot. Assen 1980, Van Gorcum. X, 77 p., 57 tek., 3 plattegr. met twee dwarsdoorsn., 1 verspr. kaart; f 17,90; ISBN 90-232-1759-4.

Het boekje is opgebouwd rond een aantal tekeningen van Jan Jans, waarvan sommige al eerder zijn gepubliceerd in zijn *Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland* (1967), en een kort opstel en enkele opmerkingen van zijn hand die eveneens al eerder zijn verschenen. Dat laatste geldt ook voor de bijdrage van L. de Jong (p.9-21), al wordt dat nergens met zoveel woorden verantwoord (zie Drenthe 47, nr.3(1975),83-89). Ze wordt gevolgd door een door E. Jans samengestelde routebeschrijving, bedoeld voor de belangstellende toerist. Intrigerend is een door dezelfde ontworpen verspreidingskaart van de hallehuisvormen in Drente tussen 1550 en 1850, met daarop aangegeven de richting waarin ze zich vanuit hun kerngebied verspreid hebben. Aangezien een verantwoording en een toelichting bij dit kaartje ontbreken is het echter niet duidelijk hoe men de niet zo voor de hand liggende suggesties die hierop gedaan worden, moet waarderen. - J.J.V.

Kapteyn, Paul. *Taboe. Ontwikkelingen in macht en moraal speciaal in Nederland.* Dissertatie Amsterdam 1980, De Arbeiderspers (Synopsis). 335 p.; f 40,-; ISBN 90-295-2480-4.

Kapteyns boek is een poging contemporaine verschijnselen in een breed sociologisch en historisch kader te plaatsen. Hij betoogt dat wat in de zestiger jaren als een doorbreken van taboes gezien werd, contesterende televisieprogramma's en dergelijke, pas mogelijk was door een toegenomen zelfcontrole. In het voetspoor van Elias ziet de schrijver de toename van de zelfcontrole als een correlaat van de toegenomen interdependentie en een vermindering van de machtsverschillen in de maatschappij. Na een inleidend hoofdstuk

dat een heldere en elegante samenvatting van Elias' civilisatietheorie bevat volgt een schets van opkomst en verdere ontwikkeling van het begrip taboe in Westeuropa, waarin Kapteyn een onderscheid maakt tussen taboes in primitieve samenlevingen en taboes in Westeuropa. Voor kritiek op dit deel van het boek verwijs ik naar de recensie van Benjo Maso (Amsterdams Sociologisch Tijdschrift 7 (1980) p. 222-257). Dan volgen beschouwingen over veranderingen in de omgang tussen mannen en vrouwen en tussen jongeren en ouderen, over verschuivingen in de houdingen tegenover naaktheid en over de veranderende betekenis van de godsdienst in Westeuropa. De hieraan gewijde hoofdstukken beginnen alle in de Middeleeuwen en eindigen omstreeks 1970. Ik beperk me tot Kapteyns historische uiteenzettingen. Daartegen heb ik ernstige bezwaren.

Het eerste betreft de selectie van de bronnen. Kapteyn heeft die bij elkaar gescharreld uit allerlei historische werken, goede, minder goede en zeer slechte, zonder enige systematiek en daardoor zonder bewijskracht. Wie ontwikkelingen wil volgen over zes eeuwen of een nog langere periode kan onmogelijk zelf alle bronnen lezen en zal dus een selectie moeten maken. Zo'n selectie vergt een onderzoeksstrategie. De gekozen bronnen moeten de informatie bieden die men zoekt. (Belastingkohieren geven geen inzicht in veranderende omgangsvormen, etiketteboeken wel.) De bronnen moeten vergelijkbaar zijn – genreverschillen compliceren het onderzoek –, ze moeten goed te dateren zijn en men moet weten voor welke publikaties ze bestemd waren. De onderzoeker dient mee te delen welke selectie hij gemaakt heeft en waarom, opdat anderen, uitgaand van het zelfde of ander bronnenmateriaal, de resultaten van het onderzoek kunnen aanvullen, corrigeren of weerleggen. Elias deed dat wel, Kapteyn niet.

Mijn tweede bezwaar geldt het beeld dat Kapteyn geeft van de Westeuropese Middeleeuwen. Feiten en fantasieën van de schrijver zijn hier op een eigenzinnige manier door elkaar gemengd. Op p. 94 lezen we dat de sterkste de baas was. 'Hij zat te paard en heette ridder, en al speelde afstamming een zekere rol, hij kon alleen domineren zolang hij won en zodoende zijn gezag naar buiten en binnen toe handhaafde'. Wat Kapteyn zegt over de betekenis van het geweld is niet onjuist, wel oppervlakkig. (Zie b.v. Duby in *Les trois ordres* over het verband tussen de terreur der ridders, de onderwerping der boeren en het ontstaan van de seigneurie.) Apert onjuist is echter de relativerende opmerking over de betekenis van de geboorte in de middeleeuwse maatschappij. Kapteyn had maar één behoorlijk boek over deze periode hoeven in te zien om daar achter te komen. Op de zelfde p. 94 figureert de blijkbaar onuitroeibare mythe van het *ius primae noctis*. Slechts op een plaats in zijn betoog realiseert de schrijver zich waar hij mee bezig is. In zijn hoofdstuk over het Christendom krijgen we eerst Middeleeuwers te zien die totaal ondergedompeld zijn in religie en onwetendheid, mensen die nauwelijks onderscheid maken tussen het profane en het heilige, tussen menselijke en natuurlijke factoren, Lévy-Bruhlachtige wilden. Dan vertelt hij echter dat het Christendom voortkwam uit de laatantieke beschaving en bestanddelen daarvan probeerde te bewaren en uit te dragen, hij noemt het Karolingische rijk, hij signaleert de toenemende betekenis van de biecht in de dertiende eeuw, hij wijst op Abélards bespiegelingen over het geweten. Hier wint de interesse het even van het vooroordeel en krijgen we echt iets te zien: de middeleeuwse kerk, een complexe voortzetting van een complex verleden. Maar het is gauw voorbij want na enkele pagina's keert Kapteyn terug naar zijn onwetende, redeloze, ongeremde holbewoners.

Mijn laatste bezwaar geldt de manier waarop Kapteyn omgaat met dissonante informatie. Ik heb de indruk dat hij die vaak of niet kent of negeert. In zijn hoofdstuk over veranderingen in de omgang tussen jongeren en ouderen volgt hij Ariès. Diens

opvattingen zijn goed in Elias' theorie in te voegen. Ariès is echter in een belangrijke kritiek door Natalie Davis aangevallen. Davis komt tot de conclusie dat kinderen en jeugdigen in de preïndustriële maatschappij wel degelijk een apart statuut hadden. Als zij gelijk heeft komt Kapteyns verhaal over kinderen die geen kinderen en volwassenen die geen volwassenen waren geheel in de lucht te hangen. – Rudi Künzel.

Kladderadatsch. *Onaangepast . . . Liedjes zingen, maken, spelen.* Samengesteld door – Nijmegen z.j. en z. uitg. 258 p., talr. foto's en ill., muz.; f 6,50.

Ervaringen van het Nijmeegse straatorkest Kladderadatsch, tips om zelf liedjes te maken en te spelen, 122 geëngageerde liederen uit eigen repertoire, een lijst van Nijmeegse volks- en vrouwenmuziekgroepen, harmonieën en fanfares en een landelijk overzicht van geëngageerde muziekgroepen. – M.v.D.

Klijn, E.M.Ch. F., in samenwerking met **H.G. van der Meijden.** *Ratten, muizen en mensen. De bestrijding van ratten en muizen in het verleden.* Arnhem 1979, Vereniging 'Vrienden van het Nederlands Openluchtmuseum'. 72 p., talrijke ill.

Dit boekje verscheen ongeveer gelijktijdig met de tentoonstelling, die onder dezelfde naam in 1979 werd gehouden in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. Het geeft een overzicht van de geschiedenis van de bestrijding van vier soorten schadelijke knaagdieren: de bruine rat, de zwarte rat, de huismuis en de veldmuis. Verschillende bestrijdingsmethoden worden besproken, o.a. de bestrijding met behulp van de natuurlijke vijanden van de knaagdieren (b.v. roofdieren en katten), de preventieve methode d.w.z. het ontoegankelijk maken van voedselopslagplaatsen, het gebruik van vergif en het uitroken van holen. Vroeger riep men ook wel de Heilige Gertrudis van Nijvel aan, de beschermheilige tegen ratten en muizen, en besprenkelde men akkers met muizen- en rattenwerend water uit de Gertrudisput in Nijvel. Voorts komen de rattenvanger en zijn gereedschappen aan de orde. Het laatste, tevens uitgebreidste gedeelte van het boekje bevat een gedetailleerde beschrijving en afbeeldingen van verschillende soorten klemmen en vallen, die in de loop der tijden als bestrijdingsmiddel gebruikt zijn. – E.D.

Knorringa, Rosa. *Het oor wil ook wat. Over mondelinge literatuur.* Assen/Brugge 1980, Van Gorcum/Uitgeverij Orion. (Puntkomma-reeks 7). 72 p.; f 11,90; ISBN 90-232-1730-6 en 90-264-9514-5.

In dit boekje, geschreven voor de belangstellende leek, behandelt Knorringa op summere wijze en enigszins met de losse hand enkele aspecten en problemen van de mondelinge literatuur: stijl en structuur, vertelsituatie, variantenrijkdom, waarde van de mondelinge literatuur als historische bron. Ze toont zich vooral geïnteresseerd in en op de hoogte van de middeleeuwse epiek en de (Roemeense) balladenliteratuur. In ieder geval komen de typisch mondelinge genres als sprookje, sage, anecdote, mop en alledaagse verhalen waar de laatste jaren in het volksverhaalonderzoek veel aandacht aan besteed wordt, niet of nauwelijks ter sprake. Het boekje geeft daardoor een eenzijdig, literair beeld van de mondelinge literatuur. – A.J. Dekker.

Lau, Ellinor, und Barbara Brasse. *Frauen-Lieder-Buch.* München 1979. Frauenbuchverlag. 179 p., talr. foto's en ill., muz.; f 22,18; ISBN 3-921040-91-4.

Een alternatief geschiedenisboek met 72 oude, nieuwere en nieuwe Duitstalige liederen, voor het merendeel voorzien van informatie over ontstaansgeschiedenis, historische context en voorzover bekend over de tekstdichters en componisten. – M.v.D.

Löfgren, Orvar. *Fångstmän i industrisamhället. En halländsk kustbygds omvandling 1800–1970.* Lund 1977, Liber Läromedel. 247 p., 22 ill., 30 graf.; f 19,50; ISBN 91-40-04564-1.

Aan de hand van veldwerk en archivalia laat de auteur de economische ontwikkeling zien van het dorpje Bua aan de westkust van Zweden van 1800 tot 1970. In de eerste instantie bevolkt door eigenerfde boeren, ontwikkelt het zich tot een vissersplaats met de daarbij behorende industrieën. Löfgren besteedt ook aandacht aan de speciale vorm van het huiselijke en maatschappelijke leven van de vissers, een direct gevolg van hun beroep.

– J.J.S.

Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie. Herausgegeben von Peter Gleichmann, Johan Goudsblom und Herman Korte. Frankfurt a.M. 1979, Suhrkamp. 436 p.; DM 16,-; ISBN 3-518-07833.

Deze verzamelbundel bevat twaalf in het Duits geschreven artikelen die voor het grootste deel al eens elders, vooral in de feestbundel voor Elias (1977), gepubliceerd zijn. Het doel ervan is om in het duitstalige gebied meer bekendheid te geven aan het werk van Elias en de discussie over zijn civilisatietheorie op gang te brengen. In de meeste artikelen worden bepaalde aspecten van die civilisatietheorie nader uitgewerkt.

De bundel begint met een artikel van *Johan Goudsblom* waarin deze een aantal oorzaken noemt, waardoor het werk van Elias, in het bijzonder zijn *Über den Prozess der Zivilisation* (1939) pas in de jaren zeventig algemene bekendheid heeft gekregen: o.a. zijn vlucht uit Nazi-Duitsland in 1939 naar Engeland waar hij in de universitaire wereld weer onderaan moest beginnen, dan het feit dat Elias zich aanvankelijk heeft onthouden van het geleerde dispuut met andere sociologen en tenslotte de weerstanden die zijn figuratietheorie oproept zowel bij mensen die ideeën en gevoelens als autonome verschijnselen beschouwen als bij mensen die alleen maar willen horen dat de maatschappelijke ontwikkeling bepaald wordt door de klassenstrijd. Het artikel bevat verder een bibliografie van de recensies van enkele van Elias' werken (p. 17–100). *Karl-Siegbert Rehberg* plaatst Elias' civilisatietheorie in het perspectief van de ontwikkelingen in sociologie en psychologie en bepaalt hun invloed hierop (101–169). *Anton Blok* vergelijkt de aanpak van Elias met die van andere sociologen en historici (p. 170–193). Het artikel verscheen eerder in *De Gids* (zie VB 6, 1 (juni 1980), p. 70). *Volker Krumrey* onderzoekt met behulp van 700 Duitse etiketteboeken van de laatste 100 jaar de veranderingen in gedragsregels betreffende de verhouding ouderen/jongeren, man/vrouw, hooggeplaatsten/ laaggeplaatsten. Algemene conclusie is dat uit de veranderingen blijkt dat de machtbalans ten gunste van vrouwen, jongeren en lager geplaatsten is verschoven doordat deze meer toegang hebben tot kennis en werk (194–214). *Johan Goudsblom* behandelt het verband tussen besmettingsangst, hygiënische maatregelen van de overheid en het ontstaan van meer geciviliseerde omgangsvormen (215–254). Dit artikel verscheen eerder in het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (zie VB 6, 1 (juni 1980), p. 76). *Peter Reinhart Gleichmann* schetst met behulp van reisverslagen van artsen en gemeentebesturen, bouwkundige handboeken en rapporten e.d. de ontwikkeling van de sanitaire voorzieningen in huizen en openbare gebouwen en van de riolering in de

afgelopen 100 jaar. Met deze ontwikkeling nemen de schaamtegevoelens tegenover alles wat met ontlasting te maken heeft toe (254–278). *Cas Wouters* betoogt dat de huidige tendens tot informalisering van het gedrag niet als het einde van het civilisatieproces moet worden beschouwd, maar integendeel als een verdere ontwikkeling ervan die een gevolg kan zijn van een vermindering van de machtsverschillen tussen arbeiders en burgerij. Het wegvallen van allerlei formele gedragsregels leidt niet tot chaos in het sociale verkeer, maar tot een subtielere regeling van de gevoelens van binnenuit (279–298). *Christien Brinkgreve* en *Michel Korzec* bespreken de veranderingen in de verhouding man/vrouw, ouders/kinderen op grond van de vragen en antwoorden in de rubriek 'Margriet weet raad' in de periode 1938–1977 (p.299–310). Zie voor een bespreking van hun boek: VB 6,2 (december 1980), p. 130. *Gerhard Berger* analyseert de problemen van een Duitse fabriek in een agrarisch gebied in Ierland waar de Ierse arbeiders zich weinig gemotiveerd gedragen. De belangrijkste oorzaak van dit gedrag ligt in het feit dat de Ieren vanuit hun feodale achtergrond de fabriek als de zoveelste onderdrukkinginstantie beschouwen. Verder zouden zij niet zoals hun Duitse collega's een industrieel geweten hebben kunnen vormen, d.w.z. een aan de eisen van het industriële werk aangepast denk- en gedragspatroon (311–326). *Eric Dunning* onderzoekt de machts- en gezagsverhoudingen op de public schools in Engeland tussen 1700–1850. Tussen 1700–1830 heerst daar een vorm van zelfbestuur door de leerlingen via hun vertegenwoordigers. Na 1830 wordt dit systeem omgevormd in een bestuur via diezelfde vertegenwoordigers door de leraren. Deze ontwikkeling hangt samen met de veranderende machtsverhoudingen in de maatschappij, waarbij in de achttiende eeuw aristocratie en landadel hun macht consolideren en in de negentiende eeuw ten gevolge van de industrialisering de burgerij opkomt. Ook ideeën over opvoeding (the christian gentleman) beïnvloeden dit proces (327–368). *Abram de Swaan* beschrijft hoe Freud voor zijn psycho-analytische behandeling geleidelijk een praktische vorm vindt en hoe deze vorm wordt medebepaald door de sociale positie van de medici in de vorige eeuw en door hun pogingen die positie te verbeteren (369–406). *Hermann Korte* vindt dat men in het demografisch onderzoek meer rekening moet houden met het sterftecijfer en met de ontwikkelingen op lange termijn. Voor verschillende perioden toont hij aan dat een teruggang van het geboortecijfer voortkomt uit het streven van bepaalde sociale groepen om hun sociale status te handhaven (407–431). – A.J. Dekker.

Molen, S.J. van der. *Boerderijen van het Noordererf*. Zutphen, 1979, De Walburg Pers. 159 p., 100 ill.; f 35,-; ISBN 906011-065-X

Aan de hand van literatuur aangevuld met archivalische gegevens beschrijft Van der Molen de ontwikkeling van de boerderijtypen in Friesland, Groningen en Drente en de Kop van Overijssel. Het grootste deel van het boek (100 p.) bestaat uit de foto's van Paul Vogt. – J.J.S.

Molen, S.J. van der. *Dorpstimmerman of stadsarchitect? Notities bij enige Friese boerderij-ontwerpen uit de 19de eeuw*. Met een genealogische toelichting door J.A. Mulder. Arnhem 1980, Stichting Historisch Boerderij-onderzoek. (SHBO-monografieën nr. 3). 45 p., waarvan 19 met reproducties van bouwkundige tek., en voorts 2 portretten, 2 foto's, 1 wapen, 1 genealogische tab.; f 17,50 (S.H.B.O., Schelmseweg 89, 6816 SJ Arnhem); ISBN 90-70103-02-8.

In de nalatenschap van Pieter Heringa Cats, een grootgrondbezitter in Oranjewoud in

de vorige eeuw, bevinden zich de ontwerpen voor zeven boerderijen uit de periode 1850-1875. Drie van deze ontwerpen zijn van de hand van de Leeuwarder architect J.I. Douma, twee andere zouden ook van hem kunnen zijn. Op één detail na wijken de plattegronden niet af van die van de traditionele Friese boerderij. Dat ene detail is (op zes van de zeven tekeningen) de afwijkende veestalling. Terwijl in de traditionele Friese boerderij de koeien met de koppen naar de muur staan, is op deze zes tekeningen een gang voor en achter de koeien aangebracht en staan ze met de koppen naar binnen. Deze opstelling doet denken aan de opstelling in een ontwerp van de pleegvader van Heringa Cats, O.R. van Andringa de Kempnaer, een vooruitstrevend landbouwhervormer. Hoewel dit ontwerp te laat is om als voorbeeld voor het oudste ontwerp van Heringa Cats te kunnen hebben gediend, acht Van der Molen de overeenkomst toch te opvallend om aan een toeval te geloven. Dat een stedelijk architect als Douma in alle andere opzichten zo duidelijk de traditie volgde, corrigeert naar zijn mening het gangbare romantische beeld van de dorpstimmerman als architect van de traditionele boerderij en als behoeder van een eigen plattelandstraditie. - J.J.V.

Molen, S.J. van der en Paul Vogt. *Onze Folklore.* Amsterdam/Brussel 1980, Elsevier. 264 p., talrijke ill.; f 49,50; ISBN 90-10-03003-2.

Dit boek bevat in hoofdzaak een beschrijving van traditionele kalenderfeesten, aangevuld met een hoofdstuk over oude spelen/sporten die in het openbaar beoefend worden. Van der Molen gaat voorzover mogelijk in op de oorsprong en verspreiding van de feesten, maar richt zich toch vooral op de huidige viering. Hij houdt zich hierbij aan het uiterlijk waarneembare verschijnsel; de motieven en belangen van feestvierenden en organisatoren, en de maatschappelijke betekenis van de feesten blijven onbesproken. Van der Molen heeft al met al een grote hoeveelheid nuttige en recente informatie uit kranten, literatuur en eigen waarneming bijeengebracht. Paul Vogt maakte de foto's.

- A.J. Dekker

Muchembled, Robert. *Culture populaire et culture des élites dans la France Moderne (XVe-XVIIIe siècles).* Essai. Paris 1978, Flammarion (l'Histoire vivante). 398 p.; ISBN 2-08-210808-2.

Dit boek handelt over de geleidelijke transformatie van de Franse volkscultuur in een 'massa-cultuur' tussen het begin van de 15de eeuw en de Revolutie. Muchembled stelt zich tot doel om (1) de traditionele cultuur te rehabiliteren en het functioneren ervan begrijpelijk te maken, en (2) de met de zich uitbreidende centralistische macht verbonden mechanismes met behulp waarvan de volkscultuur is vernietigd, bloot te leggen. In tweeërlei opzicht is dit een opmerkelijk boek. De lijvige publicatie verschaft een originele benadering van het probleem van culturele verandering en bevat enkele inspirerende paragrafen zoals die over heksenjachten in het gebied van Kamerijk en in Artois in het begin van de 17de eeuw en die over de verspreiding van volkslectuur in Noord-Frankrijk in de 18de eeuw. Helaas wordt het boek ook ontsierd door onverantwoorde generalisaties, interne tegenspraken, ongegronde beweringen en oppervlakkige interpretaties. De aan de titel toegevoegde aanduiding *essai* (wat in het Frans zowel essay als poging betekent) kan de conclusie dat de schrijver zich te weinig beperkingen heeft opgelegd, niet in de weg staan.

In het eerste deel beschrijft Muchembled de volkscultuur die van 1500 tot 1650 overal in Frankrijk te vinden zou zijn geweest. Deze cultuur was een coherent verklaringssysteem

voor een wereld die vol natuurlijke en sociale dreigingen was. Ze fungeerde als overlevingsstrategie voor groepen mensen die sterk ingekaderd waren in lokale familiale netwerken en leeftijdsgroepen. In de dorpen was ze verankerd in cyclische opvattingen van tijd en ruimte en werd ze in leven gehouden door middel van rit en taboes. In de steden bevestigden volksfeesten en -spelen de bestaande maatschappelijke orde. Hier waren echter de met deze collectieve festiviteiten verbonden excessen voor de urbane autoriteiten aanleiding om de volkscultuur te controleren en terug te dringen. In het tweede deel worden de mechanismes van de repressie blootgelegd, die – nadat ze in stedelijke milieus vastere vorm gekregen hadden – in geheel Frankrijk de volkscultuur geleidelijk ‘vermoordden’. Daarbij gaat het in de periode 1550–1650 om, zoals de schrijver in een ongenueanceerde hyperbool stelt, ‘de onderwerping van zowel de geest als het lichaam’. De strijd spitte zich toe op uitroeiing van bijgeloven en culmineerde in felle acties tegen hekserij, de meest zichtbare manifestatie van de volkscultuur. Na 1650 werd door middel van verspreiding van volkslectuur (de beroemde ‘livrets bleus’) een nieuwe cultuur gecreëerd. Eerst werden lokale notabelen en vervolgens de massa’s overgehaald om hun ‘eigen’ volkscultuur in te ruilen voor een door de elite opgedrongen, en de aandacht van de echte problemen afleidende surrogaat-cultuur: de ‘massacultuur’. Aangezien dit *essay* blijkbaar een uitwerking is van de notie van de ontwikkeling van het valse bewustzijn, het stokpaard van marxistische filosofen, kan deze analyse in de ogen van de schrijver en zijn uitgever een spiegel bieden voor de gedachtevorming over het heden. Deze geloofsbelijdenis kan men laten voor wat ze is.

Er kan gesteld worden dat Muchembled op overtuigende wijze aantoonde dat het proces van acculturatie in de richting van een meer uniforme ‘nationale’ cultuur reeds eeuwen geleden duidelijk vorm heeft gekregen: in de 17de en 18de eeuw vond er een opmerkelijke pacificatie en culturele homogenisering plaats. Het cyclische karakter van gemeenschapsvieringen, gebaseerd op wisselingen van seizoenen, maakte plaats voor een jaarritme dat bepaald werd door de feestkalender van de katholieke kerk. Sexuele repressie raakte verbreed, de positie van de vader werd in het huishouden prominent, hekserij en bijgeloof werden teruggedrongen en een meer individualistische religiositeit en het principe van gehoorzaamheid aan superieuren vonden in steeds meer kringen ingang. Deze schets biedt een originele correctie op de bekende opvatting dat verbreiding van het nationale onderwijs de basis gelegd zou hebben voor culturele homogenisering van de Franse bevolking, van de gemeenplaats dat de ingrijpende culturele transformaties pas in de 19de eeuw op gang zouden zijn gekomen of van de veelgehoorde stelling over het verband tussen economie en cultuur zoals Eugen Weber in zijn recente *From Peasants into Frenchmen* (1977:493) in een pregnante frase heeft verwoord: ‘cultural homogenization following economic integration’.

Muchembled poogt in het boek uitwerking te geven aan het inzicht van Norbert Elias dat culturele veranderingen verbonden zijn met staatsvormingsprocessen. Hij is goed op dreef wanneer hij in dit kader de strijd tegen de hekserij belicht. Enerzijds wijst hij op de missionerende activiteiten van de vertegenwoordigers van een centraal gezag en anderzijds op veranderingen in de sociale structuur om te verklaren waarom juist in de streek van Kamerijk en in Artois zich omstreeks 1600 heftige excessen hebben voorgedaan. Deze heksenjachten dienen niet beschouwd te worden als spontane uitingen van willekeurige onderdrukking, maar als aspecten van een strijd waarin juist één categorie, nl. vrouwen, geattaqueerd werd in een tijdsbestek waarin deze een sociale degradatie werd opgedrongen. Dit vond dan ook plaats in die streken waar de uitbreiding van het centrale gezag met voortvarendheid werd aangepakt, en in die dorpen die op

sociaal-economisch gebied een drastische omwenteling ondergingen. Een ander hoogtepunt van het boek is de beschrijving van de invloed van gedrukte massa-lectuur. In Noord-Frankrijk leverden in de 18de eeuw, naast het onderwijs, de zgn. colportage-literatuur en het gedrukte prentenmateriaal waarop religieuze taferelen waren uitgebeeld, een bijdrage aan de introductie van de 'massa-cultuur'. Aan de inhoud van vaak in grote oplagen verspreide boekjes en prenten ging de gealfabetiseerde groep richtlijnen voor gedrag en mentaliteit ontlenuen. Deze massa-cultuur was geen 'counter-culture', maar een verwrongen echo van de ideologie van de heersende elites. Aan het einde van de 18de eeuw waren in het noorden van Frankrijk driekwart van de mannen (en een veel geringer percentage vrouwen) beïnvloed door deze surrogaat-cultuur. Met name de middenklassen in de steden en de lokale notabelen en delen van de volksklassen op het platteland vertoonden een andere mentaliteit en gedrag. Muchembled schetst op overtuigende wijze de betekenis van dergelijke fenomenen als heksenjachten en populaire lectuur voor culturele transformaties in noordelijke gebiedsdelen van Frankrijk.

Helaas moeten er ook enige kritische kanttekeningen geplaatst worden bij dit *essay*. De reikwijdte van het boek grijpt onverantwoord veel verder dan het verzamelde materiaal toestaat. De suggestie dat het boek over de culturele geschiedenis van heel Frankrijk gaat, is misplaatst: de concrete gegevens betreffen in hoofdzaak slechts het noordelijk gedeelte van het huidige Frankrijk. Een regelrechte blunder is het verband dat gelegd wordt tussen de heksenjachten in de streek van Kamerijk en in Artois omstreeks 1600 en de centralistische tendensen in *la France Moderne*: zoals iedere Franse schoolleerling weet, zijn deze gebieden pas onder Lodewijk XIV tussen 1659 en 1678 bij Frankrijk gevoegd! Het boek kan wellicht uitstekend dienst doen als regionale monografie over wat nu noordelijk Frankrijk is, maar niet als cultuurgeschiedenis van Frankrijk. Een tweede bezwaar is dat de schrijver een geforceerde, erg ideaal-typische beschrijving geeft van de traditionele *culture populaire* met verwaarlozing van regionale verschillen. De volks-cultuur wordt als een monolithisch geheel gepresenteerd, met enkel een dorps- en een stedelijke variant. In geheel Frankrijk, van Picardië tot Pyreneeën en van Atlantische streken tot Alpen, zou er een uniforme volkscultuur hebben bestaan die, hoewel zij een aanpassingssysteem was, overal dezelfde kenmerken bezat. Deze stelling valt moeilijk te rijmen met de gegeven grote regionale verschillen, met de linguïstische en culturele tweedeling tussen Noord en Zuid, met de politieke parcellering en met de lokale autonomieën die tot gevolg hadden dat de Franse samenleving in de 16de eeuw even weinig cohesie had als de toevallig in elkaar geschoven elementen van een ongelijmde puzzle. De bewering dat er ondanks deze versnippering sprake zou zijn geweest van één uniforme cultuur is logisch inconsistent: geografische verbrokkeldheid en verschillende gradaties van inkapseling in kleinere politieke eenheden impliceren verschillende vormen van aanpassing aan natuur en omgeving en daarom ook meerdere *volksculturen*. Daarnaast is de schets van de volkscultuur onvoldoende empirisch onderbouwd. Weliswaar bevat zij interessante uitweidingen over het cyclische karakter van het gemeenschapsleven, over lokale feesten en rites de passage, over de betekenis van leeftijdsgroepen, over een magische wereldvisie en polytheïsme, maar zij blijft toch te abstract en te algemeen om een verantwoorde weergave te kunnen zijn van de sociale realiteit in vroeger eeuwen. Het is dan ook onthullend om – na maar liefst meer dan 100 pagina's tekst over de dorps- volkscultuur – van de schrijver zelf te moeten vernemen dat er zo weinig bekend is over deze variant (p. 135). Het derde bezwaar is dat de interpretatie van de kenmerken van de volkscultuur erg aan de oppervlakte blijft. Muchembled komt niet veel verder dan de conclusie – in een bijna bezwerende formule verwoord – dat deze

volkscultuur, waaronder hij 'alles' wat mensen denken en doen samenvat, een aanpassingsverschijnsel is: men had een gemeenschappelijke *vision du monde* en communale activiteiten om tegenwicht te bieden aan de bedreigingen van een onvriendelijke natuurlijke en sociale omgeving. Maar juist omdat de schrijver voorbijgaat aan regionale verschillen en aan veranderingen in de tijd, en omdat hij de volkscultuur presenteert als een uniform geheel, komt hij niet toe aan afweging van andere interpretaties. Tevergeefs zoekt men in het boek naar verbanden tussen verschillen in regionale culturen en overervingspatronen, demografische ontwikkelingen, economische differentiaties of rechtsvormen. Een begin van analyse is pas mogelijk wanneer men niet spreekt van *culture* maar van *cultures*.

De welwillende lezer die bereid is het boek te beschouwen als een regionale monografie over Picardië, Artois, Normandië, Frans Vlaanderen, Hainaut en Champagne, kan veel plezier beleven aan deze schets. Muchembled schildert op originele wijze de teloorgang van een weinig bekende wereld en een culturele revolutie. Hij haakt in op een vraag die in het centrum van recent onderzoek staat: wanneer en hoe vonden de belangrijke culturele veranderingen van de volksmassa's plaats. Hij geeft een originele correctie van de bekende opvatting dat de 19de eeuw op dit terrein het monopolie heeft gehad. Hij laat zien dat 'verburgerlijking' niet betekent dat men zich dezelfde culturele kenmerken als de elites hebben, toeëigent. Hij wijst op de betekenis en de schaal van de morele hervorming in de 17de en 18de eeuw. De Nederlandse lezer die op de hoogte is van de folklore van de zuidelijke provincies, krijgt een schok van herkenning: er zijn treffende overeenkomsten tussen Noord-Frankrijk en Zuid-Nederland. Het boek heeft echter ook zijn beperkingen en onvolkomenheden. De rehabilitatie van de cultuur van de massa's verdient een schrijver met minder pretenties. - P. Meurkens.

Nederlandse volkskundige bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven XXX. Brugse almanakken (1683-1850) door Ludwine Depraetere. Antwerpen 1979, Centrum voor Studie en Documentatie. LII, 445 p.; Bfr. 700,-.

Uit de almanakken, die van 1683-1850 in Brugge zijn gedrukt, zijn voor deel dertig van de Nederlandse volkskundige bibliografie de bijdragen geëxcerpeerd die voor de volkskunde van belang zijn. Zoals gebruikelijk in deze reeks zijn deze bijdragen systematisch geordend volgens het systeem van Hoffmann-Krayer en ook ontsloten d.m.v. een alfabetisch register op zaaknamen. In de inleiding tot de registers geeft Ludwine Depraetere een karakteristiek van de Brugse almanakken in de periode 1683-1850. Zij onderscheidt verschillende typen almanakken: ernstige en komische volksalmanakken, boeren- of schepersalmanakken, vanaf de achttiende eeuw officiële almanakken, die vooral administratieve gegevens op kerkelijk, politiek en rechtskundig gebied bevatten en weinig volkskundige waarde hebben, en kerkelijke kalenders, die hier niet onderzocht zijn. Naar de vorm onderscheidt zij plak- en schrijfalmanakken. In de Spaanse en in de Oostenrijkse tijd (resp. 1666-1700 en 1700-1789) beleven de Brugse almanakken hun hoogtepunt; de belangrijkste bijdragen zijn dan voorspellingen, moraliserende rijmen en spreuken, historische verhalen over de bloei van Vlaanderen en Brugge. In de Franse en in de Nederlandse tijd (resp. 1789-1815 en 1815-1830) neemt de diversiteit van de rubrieken af; volkspoëzie en volksverhalen vormen het voornaamste materiaal, volkswetenschap en geloof nemen een steeds minder belangrijke plaats in. De periode 1830-1850 is voor de Brugse almanakken een dode tijd. Uit deze periode zijn

slechts stedelijke en provinciale almanakken, geen volksalmanakken teruggevonden.

– E.D.

Nijhof, P. *Monumenten van bedrijf en techniek. Industriële archeologie in Nederland.* Zutphen 1978, De Walburg Pers. 262 p., 196 ill.; f 59,50; ISBN 906011-384-5.

In deze bundel van elf opstellen (een aantal is in 1977 in iets andere vorm in een themanummer van het tijdschrift 'Stedebouw en volkshuisvesting' verschenen) wordt een idee gegeven wat industriële archeologie inhoudt: de discipline beoogt een sociale en technische geschiedenis met daaraan verbonden documentatie van monumenten van bedrijf en techniek te geven. Behandelde onderwerpen in deze bundel zijn: de moeizame introductie van de stoommachine in Nederland (Van der Pols, 51–61), architectuur van bedrijfsgebouwen en industriële landschappen (Nijhof en De Natris, 62–87), de industriële ontwikkeling van het houtzagen (Bos, 88–107), de industriestad Enschede: ruimtelijke ordening en de invloed van de textielindustrie op de volkshuisvesting en groenvoorziening (Heerkens, 108–131), een voorbeeld van veldwerk en archiefonderzoek is het opstel over de gesloopte textiel fabriek Pieter van Dooren (Bos en De Natris, 132–147), Gratema van Andel schrijft over het ontstaan en de betekenis van kanalen (148–161), gietijzers vuurtorens in Nederland en Nederlands Indië op basis van bronnenonderzoek (Van Suchtelen, 162–184), marinegebouwen met het accent op de economische betekenis (Bosscher, 186–213), de werking, constructie en vormgeving van watertorens (Houwink, 214–232). Het boek is rijk geïllustreerd, voorzien van literatuuropgaven en een lijst met adressen van technische musea. – J.J.S.

Opera concordii. Festschrift für Arnold Niederer zum 65. Geburtstag. Hrsg. von Ueli Gyr (Schweizerisches Archiv für Volkskunde 76 (1980) nr. 1–2). 260 p., 11 foto's, 3 krt.

De bijdragen in deze bundel zijn geschreven door leerlingen, medewerkers en collega's van Arnold Niederer, vanaf 1964 professor in de (sociologische) volkskunde in Zürich. Ze zijn, hoe uiteenlopend ook, bedoeld om de lezer een indruk te geven van de volkskunde, zoals die door Niederer opgevat wordt. Als eerste beschrijft *Ueli Gyr* de levensloop van Arnold Niederer, plaatst diens opvattingen over volkskunde tegen de achtergrond van een algemene wetenschapsconceptie en gaat in op zijn bijdragen aan de theorievorming van de volkskunde en zijn activiteiten en geschriften waarmee hij de theorie in praktijk heeft gebracht. In de jaren dat Niederer, als ex-leerling en opvolger van Richard Weiss, de leiding had over het Zwitserse volkskunde-archief, heeft hij niet alleen dat instituut groot gemaakt, maar de volkskunde zelf – door zich actief in te zetten om de sociale problemen in Zwitserland (gastarbeiders, 'arbeidersboeren') op te lossen, door een brug te slaan naar de massamedia, waardoor een vruchtbare samenwerking ontstond, door belangrijke bijdragen aan interdisciplinair onderzoek – een zodanige richting gegeven dat het een, ook buiten de academische wereld, gewaardeerde wetenschap werd (3–76). In een, zoals hij het noemt, 'associatief aftasten aan de hand van bijna toevallig in de discussie geworpen stellingen' geeft *David Meili* historische voorbeelden van 'de omgekeerde wereld'. Hij wil hiermee een aanzet geven tot een discussie met als uitgangspunt: de omkering, het omgekeerde, is misschien een van de meest wezenlijke kenmerken van het denk- en gedragspatroon in de volkscultuur vanaf de Renaissance tot op de dag van vandaag (77–88). *Marianna Jäger* beschrijft de resultaten van een excursie onder leiding van Niederer naar een dorp in Zuid-Tirol die ten doel had een zo concreet mogelijk beeld van de levenswijze, de problemen en verwachtingen van een Duitstalige bergboeren-

gemeente in Italië te verkrijgen (89–110). *Werner Röllin* schrijft over ontstaan, verspreiding en gebruik van ideeën en voorwerpen in het algemeen en van een Zwitsers carnavalsmasker in het bijzonder (111–133), *Maja Fehlmann* over oorsprong, genre, vormen, traditie, plaats binnen de dorpsfeesten en recente opvoeringspraktijk van de Bruscello, een landelijke theatervorm met zang en dans in Toscane (134–147) *Robert Kruker* beschrijft de – niet uit traditionalistische motieven maar door politieke en economische factoren – archaische levens- en werkomstandigheden van de Corsicaanse herders, de vernieuwingen die twee herders(groepen) binnen het traditionele Corsicaanse systeem hebben toegepast, de toekomstmogelijkheden van de herders en het participierend observeren (148–174). *Klaus Anderegg* onderzoekt de oorzaken die tussen 1875 en 1900 leidden tot emigratie vanuit Oberwallis en de commentaren daarop van de toenmalige lokale pers (175–196). *Walter Keller* en *Nikolaus Wyss* berichten over ontstaan, verloop en problemen van een al jaren lopend project over het leven van alledag, waarbij het hun erom te doen is door uitwisseling van ervaringen vooroordelen tussen bevolkingsgroepen onderling weg te nemen (202–213). *Rudolf Schenda* probeert aan te tonen dat de aan de boerenfilosoof Kleinjogg toegeschreven ‘verlichte’ ideeën beïnvloed zijn door diens – weliswaar van Quesnai en Rousseau doordrongen maar reactionaire – biograaf Johann Caspar Hirzel (214–228) en *Max Lüthi* analyseert de Blümlisalpsage (straf voor begaan onrecht, redding uitgesloten) en de varianten ervan om de elementen te ontdekken die de sage zo fascinerend maakten (229–243). De bundel wordt besloten met een lijst van publicaties en boekbesprekingen van Arnold Niederer, die onder zijn leiding geschreven dissertaties en doctoraalscripties, de onderzoeksexcursies die onder zijn leiding hebben plaatsgevonden en een lijst van de veelzijdige collegethema’s die hij van 1965 tot 1980 behandeld heeft (244–260). – M.v.D.

Poortinga, Ype. *De foet fan de reinbôge. Fryske folksforhalen.* Baarn – Ljouwert 1979, Bosch & Keuning nv – De Tille bv. 453 p., 42 ill.; f 37,50; ISBN 90–246–4333–3.

Deel 4 van de serie Friese volksverhalen bevat 468 verhalen in de zomer van 1971 op de band opgenomen van een groot aantal vertellers. Poortinga heeft ze voor de uitgave stilistisch bijgeschaafd. Behalve sprookjes, sagen en anecdoten bevat deze bundel ook moderne verhalen van het type ‘Broodje Aap’ (Ethel Portnoy, Amsterdam, 1978). In de aantekeningen achterin staan de vertellers en de bronnen genoemd en zo mogelijk is het ATh nummer vermeld. – J.J.S.

Quaedvlieg, Gerard. *Maastrichts muziekleven in de negentiende eeuw.* Zutphen 1979, De Walburg Pers. 80 p., afb.; f 15,-; ISBN 906011–424–8.

In de jaren 1974–1978 verschenen in ‘De Maasgouw’, tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde, met regelmatige tussenpozen goed gedocumenteerde artikeltjes van Quaedvlieg, die alle het muziekleven in Maastricht in de vorige eeuw tot onderwerp hadden. Hoewel de schrijver er in zijn boek geen melding van maakt, zijn het deze artikelen die er de grondslag van vormen. Behandelt hij echter in zijn artikelenserie de diverse thema’s (het concertleven, het muziekonderwijs, de muzieksociëteiten, e.d.) afzonderlijk, in dit boek kiest Quaedvlieg voor een zuiver chronologische benadering. Deze ordening van het materiaal gecombineerd met de voorliefde van de auteur voor louter feitelijkheden resulteren nu echter in een niet (althans niet voor de buitenwacht) al te interessante opsomming van oprichtingen, naamsveranderingen, fuseringen, opheffingen van even zovele Maastrichtse sociëteiten, verenigingen, korpsen, liedertafels,

koren en wat niet al. Daarnaast staat de schrijver uitvoerig stil bij zaken die voor de lezer anno 1981 geringe informatiewaarde hebben, b.v. het repertoire dat grotendeels bestaat uit komposities van onbekende lokale beroemdheden, of de namen en achtergronden van personages waarvan de rol voor het muziekleven onduidelijk blijft. De schrijver baseert zijn bevindingen in hoofdzaak op mededelingen uit dagbladen en gemeenteraadsverslagen, en houdt zich verre van speculaties omtrent onderliggende maatschappelijke factoren die mogelijk van invloed waren op het muziekleven in die tijd. Dat laat hij graag aan de sociologen over, zegt hij ergens in zijn boek. Het geheel is dan ook een feitelijk juist maar tevens vrij droog verhaal geworden, waarin men het antwoord op vragen als hoe zich het muziekleven in Maastricht in de 19e eeuw verhield tot het leven van alledag, tot het muziekleven in de voorgaande en volgende eeuw, tot het muziekleven in andere soortgelijke gemeentes, e.d. tevergeefs zal zoeken. – R.F.

La religion populaire. Paris 17–19 octobre 1977. Paris 1979, Centre National de la Recherche Scientifique (15 Quai Anatole-France, 75700 Paris). (Colloques Internationaux no. 576). 449 p., 7 ill.; Fr.fr. 230,-; ISBN 2-222-02409-9.

Van 17–19 oktober 1977 werd in Parijs onder auspiciën van de C.N.S.R. en een viertal verenigingen van kerkhistorici, sociologen en etnologen, een congres gehouden over het begrip volksgeloof in Westeuropa sinds de middeleeuwen. Het verslag van het congres bevat de teksten van de lezingen, de rapporten van de werkgroepen, een beknopt verslag van de forumdiscussie, de catalogus van de ter gelegenheid van het congres ingerichte tentoonstelling en de (sterk bekorte) slotrede van Alphonse Dupront. De lezingen zijn in drie groepen onderverdeeld, naar de periode uit de geschiedenis waarop ze betrekking hebben. Elke groep wordt weer voorafgegaan door een overzichtsartikel waarin de belangrijkste conclusies worden samengevat. Hoewel in totaal 148 specialisten uit 13 landen deelnamen, komen de bijdragen toch overwegend van de Franse historici.

J. Kloczowski geeft een samenvatting van de dertien lezingen die een onderwerp uit de periode tussen de elfde en het eind van de achttiende eeuw behandelen en besteedt vervolgens enige aandacht aan de belangrijkste vraagstukken die daarin aan de orde komen, in de eerste plaats aan het vraagstuk van de ingewikkelde en wisselende verhouding (die bovendien nog weer doorwerkt in de bronnen) tussen de elite en de massa. Hij legt er de nadruk op dat men de verschijnselen waar het hier om gaat niet los mag zien van hun maatschappelijke achtergrond en hij vraagt aandacht, enerzijds voor de veranderingen over een langere periode, en anderzijds voor de verschillen in karakter en ontwikkeling in verschillende delen van Europa (p.15–23). *Jean-Marc Debard* schetst de politieke achtergrond van het Lutheranisme in het vorstendom Montbéliard in de zestiende en zeventiende eeuw en de belangrijke rol die de uitgaven (in het Frans) van de bijbel, de psalmen en de catechismen door de lokale boekdrukkers in de ontwikkeling van het eigen karakter van dit geïsoleerde gebied speelden (25–33). Het artikel van *Willem Frijhoff*, de enige Nederlandse bijdrage aan het congres, is al eerder afzonderlijk aangekondigd (VB 6(1980), 189–190). *François Lebrun* wijst erop, in een (vluchtige) analyse van de in 1619 als synodale statuten uitgegeven openbare vermaningen van de bisschop van St. Malo, hoe sterk het beeld van het geloofsleven van de bevolking in een dergelijke bron vertekend wordt door de geloofsopvattingen van de bisschop (45–51). *Alain Lottin* karakteriseert in een opmerkelijk en genuanceerd geschreven artikel (voor een deel op grond van gegevens verkregen uit archiefonderzoek) de denkwijze van de gewone gelovige in de zestiende en zeventiende eeuw in Vlaanderen en Henegouwen. Hij

stelt vast dat de kerk van de contra-reformatie zich in dit deel van Europa, dat in de invloedssfeer van het protestantisme lag, een confrontatie met denkbeelden en praktijken die elders als bijgeloof werden bestreden, uit de weg ging, ze integendeel soms stimuleerde en geleidelijk op een hoger plan trachtte te brengen. Pas het succes van deze politiek schiep een kerkelijke elite die zich in de achttiende eeuw steeds meer van het volk zou afwenden (53-63). *Hervé Martin* geeft met behulp van enkele tientallen citaten uit vijftiende-eeuwse Noordfranse preken een indruk van de vaak geraffineerde retorische technieken die gebruikt werden om de toehoorders te indoctrineren (65-75). *Jacques Paul* vraagt zich af, of de laat-middeleeuwse intelligentsia onderscheid maakte tussen geloof en volksgeloof. Hij analyseert de verhalen die in 1307 door de bisschoppen van Saintes en Lectoure ten behoeve van de heiligverklaring van Lodewijk van Anjou zijn afgenomen. Uit de formules die gebruikt worden om ervan verzekerd te zijn dat de getuigenissen over verrichte wonderen de waarheid bevatten, en uit de vragen die gesteld worden, concludeert hij dat de kerkvorsten geen ogenblik dachten aan de mogelijkheid dat de waarheid niet meer dan een illusie of een gerucht kan zijn en dat ze derhalve geen verschil zagen tussen de wijze van denken van ongeletterde boeren en hun eigen juridisch realisme. Ook een vergelijking van het dossier met het door de bewaarder van het graf van de heilige (in Marseille) bijgehouden Mirakelboek laat geen wezenlijke verschillen zien tussen deze meer subjectieve notities en het uit de getuigeverhoren verkregen beeld (77-84). *Louis Perouas* laat met behulp van een aantal zeventiende-, achttiende- en negentiende-eeuwse bronnen zien hoe hardnekkig de bevolking van de Limousin vasthoudt aan haar eigen vormen van heiligenverering, ondanks de pogingen van bovenaf om daarin verandering te brengen. Hij meent dat men de verklaring niet in de eerste plaats moet zoeken in een gespannen verhouding met de officiële kerk, maar in een traditioneel wereldbeeld, dat het gehele leven beïnvloedde, en dat ook verantwoordelijk was voor de ontkerstening en massale sympathie voor socialistische denkbeelden in de tweede helft van de negentiende eeuw (85-94). *Henri Platelle* geeft drie voorbeelden uit de tiende en elfde eeuw van valse schenkingen door de bezitters van relikwieën en tracht zich op grond van de literatuur uit diezelfde tijd voor te stellen hoe ze dat bedrog voor zichzelf gerechtvaardigd hebben (95-102). De synodale verordeningen, visitatierapporten en preken, die de belangrijkste bron vormen voor de kennis van het geloofsleven in de zestiende eeuw in de Provence, laten volgens *Robert Sauzet* zien, hoe het volk hardnekkig vasthoudt aan traditionele praktijken, opvattingen en geloofsverwachtingen waar de kerkelijke elite steeds meer afstand van neemt (103-108). *Andrè Vauchez* wijst op het belang van de middeleeuwse processen van heiligverklaring voor de kennis van het volksgeloof (109-113, 1 afb.). *Marc Venard* waarschuwt tegen het uit hun verband lichten en als objectieve weergave van de werkelijkheid beschouwen van de wisselende uitspraken van de geestelijke elite in de zestiende eeuw over het geloof van het gewone volk (115-125). *Bernard Vogler* gaat nader in op de rol van het kerklied in de geloofsbeleving van de Lutheranen in de Elzas in de zestiende en zeventiende eeuw (127-131). *Aleksandra Witkowska* heeft in de laat-middeleeuwse mirakelliteratuur een belangrijke bron gevonden voor de geschiedenis van de volksheiligenverering en van het volksgeloof in het algemeen in Polen (133-137).

In de samenvatting van de vijftien voordrachten die de periode tussen het eind van de achttiende en het midden van de negentiende eeuw bestrijken, stelt *Pierre Savard* vast dat het beeld dat men krijgt van de achttiende eeuw (de tijd van de groeiende tegenstelling tussen de kerkelijke elite en het gewone volk) scherper is dan dat van de negentiende. Hij vraagt zich af of de verklaring misschien gezocht moet worden in het vervagen in de negentiende eeuw van de tegenstelling tussen een overwegend mondelinge en een

schriftelijke cultuur, waardoor de tegenstelling tussen het geloof van de massa en dat van de geestelijke elite geleidelijk minder scherp wordt. Voorts constateert hij dat er onder de onderzoekers geen eenstemmigheid bestaat over de inhoud van het begrip volksgeloof. Hij heeft daar ook geen behoefte aan. Wezenlijk lijkt hem dat iedere onderzoeker en iedere nieuwe generatie van onderzoekers hun eigen vragen aan het verleden stellen. Wel waarschuwt hij met Nicole Périn voor het isoleren van volksgeloof als een afzonderlijke cultuur, of (andere uiterste) voor het reduceren ervan tot rudimenten. Men zal het moeten beschouwen als een organisch geheel, in wisselwerking met de cultuur van de geestelijke elite, waarmee het onlosmakelijk verbonden is. In dat verband verdient de ambivalente positie van de geestelijkheid, in het bijzonder van de lagere geestelijkheid, bijzondere aandacht en zal men zich bewust moeten zijn dat wij in de bronnen waarover wij beschikken (in hoofdzaak van repressieve aard) meestal slechts één kant van hun houding tegenover de ideeën en praktijken van het volk te zien krijgen (141-149). *Jan Art* pleit ervoor onder volksgeloof te verstaan wat de tijdgenoten als volksgeloof beschouwen. In de negentiende-eeuwse Vlaamse clericale bronnen ontbreekt een dergelijke term. Wel is daar sprake van, enerzijds een katholicisme voor het volk, dat van bovenaf geïnspireerd wordt, en anderzijds het geloofsleven van het volk, dat als een afspiegeling gezien wordt van de eigen (Vlaamse) identiteit. De politiek van de Vlaamse geestelijkheid blijkt onveranderlijk te zijn geweest uitingen van het geloofsleven naar de vorm te integreren in het officiële geloof, waarbij de aandacht in de loop van de tijd verschuift van het zedelijke naar het politieke gedrag van de gelovigen. Overigens wordt de aandacht voor het religieuze gedrag van het volk weer sterk bepaald door de positie van de geestelijke in de hiërarchie. Voor de bisschoppen wordt het volk en het Vlaamse nationalisme belangrijker naarmate de afstand tussen kerk en staat groter wordt en de politieke tegenstellingen in de loop van de negentiende eeuw een steeds grotere rol gaan spelen. De pastoor daarentegen identificeert zich van meet af aan met de mensen waartussen hij leeft en uit wie hij voortkomt, maar hij ziet zijn afhankelijkheid van zijn superieuren in de negentiende eeuw sterk toenemen, waardoor hij zich doorlopend in een dubbelzinnige situatie bevindt (151-157). *Jean Bauberot* besteedt aandacht aan de overgang naar het protestantisme in het negentiende-eeuwse Frankrijk van kleine groepen boeren, ambachtslieden en arbeiders uit onvrede met de officiële katholieke kerk. De redenen voor die onvrede zijn complex. Ze kunnen gelegen zijn in de (plaatselijke) vervreemding van de kerkelijke ambtsdragers, in de behoefte aan het behoud van een eigen identiteit tegenover naburige dorpen, in het politieke conservatisme van de kerk en soortgelijke motieven die meer van sociale en economische dan van religieuze aard zijn. Hij waarschuwt dan ook tegen een te grote nadruk op de tegenstelling tussen traditionele religieuze opvattingen en praktijken en het officiële geloof (159-169). *Nadine-Josette Chaline* beschrijft het geloofsleven in het negentiende-eeuwse Normandië, waarbij ze vooral de nadruk legt op het verzet tegen het als a-religieus ervaren rationalisme van het officiële geloof en zijn vertegenwoordigers (171-178). *Gérard Cholvy* wijst erop hoe moeilijk het is vast te stellen welke religieuze gevoelens achter de uiterlijke vormen van het geloofsleven schuilgaan en somt een aantal bronnen op (stichtelijke lectuur, streekliteratuur, autobiografische en biografische geschriften, enz.) die voor de negentiende en twintigste eeuw gebruikt zouden kunnen worden (179-184). *Marie-Hélène Froeschlé-Chopard* onderzoekt de verslagen van de bezoeken die de bisschoppen in de zeventiende en achttiende eeuw aan hun parochies in het oosten van de Provence brachten, om zich een beeld te vormen van de tegenstelling tussen de officiële (elitaire) geloofsopvattingen en het geloofsleven van de boerenbevolking in die streek. Ze let daarbij in het bijzonder op opmerkingen over de inrichting

van de kerken en over de broederschappen. Het valt op dat de autoriteiten het accent in de kerk verleggen van het altaar van de parochieheilige naar het hoofdaltaar en de altaren voor de Rozenkrans, St. Jozef en de Zielen in het Vagevuur (waarvan de verering door het Concilie van Trente is aanbevolen) en dat de nieuwe broederschappen van het Heilig Sacrament duidelijk de voorkeur genieten boven de oude van de Penitenten. Respect, devotie en ingetogenheid worden de sleutelwoorden van de nieuwe orthodoxie. In de iconografie wordt de centrale positie van de heilige vervangen door die van Christus, de Heilige Geest en God de Vader. Het succes van die rationalisatie en centralisatie is betrekkelijk. Dat laat zich aflezen uit de geschiedenis van de broederschappen. Terwijl de broederschappen van het Heilig Sacrament zich na een eerste succes ontwikkelen tot de broederschappen van de elite, ziet men de oude broederschappen uitgroeien tot potentiële verzetskernen, waarin de bevolking haar behoefte aan gelijkheid tegenover God terugvindt. Deze tegenstelling is het duidelijkst daar waar de verslagen gebruiken veroordelen. Dat geldt in het bijzonder de processies en feestelijkheden (de 'romérages') waarin, net als in de broederschappen van de Penitenten, het eigen dorp en de band met het verleden centraal staan en de jongelingschap de hoofdrol speelt (185-192). *Yves-Marie Hilaire* geeft een vluchtige opsomming van de bronnen die kunnen inlichten over het geloofsleven van het volk in de negentiende eeuw. Hij maakt de indeling van Gérard Cholvy tot de zijne (tot 1830 een scherpe tegenstelling tussen het volksgeloof en het rationalisme van de geestelijke elite, van 1830 tot 1880 onder invloed van de romantiek en het ultramontanisme een duidelijke toenadering, na 1880 een toenemende ontkerstening), en wijst op het bijzondere karakter van het ultramontanisme in het noorden van Frankrijk en Wallonië (op de grens met het protestantisme) en het succes dat de nieuwe devoties daar hadden (193-198). In een in zijn beknoptheid meesterlijk overzicht laat *Dominique Julia* met citaten uit zeventiende- en achttiende-eeuwse synodale statuten en visitatierapporten zien, hoe de leiding van de kerk bewust een scheiding aanbrengt tussen geestelijkheid en leken door een reeks van voorschriften en geboden, die het gedrag van de herder, de verhouding met zijn kudde en het geloofsleven tot in de details proberen te regelen en te rationaliseren, en hoe men de kortsluitingen die dat oplevert nu eens door verboden dan weer met compromissen tracht op te heffen. Wezenlijk is dat achter deze politiek een maatschappijbeeld schuilgaat dat strikt hiërarchisch is opgebouwd en waarin het gewone volk een plaats wordt toegewezen in de buurt van de dieren. Doel is het van die plaats te verheffen, overigens zonder de hiërarchie te verstoren (199-209). *François Laplantine* beschrijft het gebruik in de Berry om bij ziekte (na raadpleging van een bijzonder soort waarzegster) een bedevaart te ondernemen en het ritueel dat daarbij gevolgd wordt. Hoewel dit ritueel in de loop van de tijd sterk vereenvoudigd is, is het in essentie buitenkerkelijk gebleven, waarmee het probleem van de verhouding tussen volksgeloof en kerkelijk geloof duidelijk gesteld is (211-220). *Nicole Périn* stelt vast, aan de hand van visitatierapporten en een enquête onder de pastoors van het bisdom Reims in de tweede helft van de achttiende eeuw, dat tegenover het onbegrip en de beschavingsdrift van de kerk niet een aantal willekeurige rudimenten van vroegere opvattingen en gebruiken staat, maar een taai en samenhangend volksgeloof, dat in staat is nieuwe vormen op te nemen zonder zijn eigen karakter te verliezen (221-228). *Pierre Pierrard* heeft zich verdiept in de stichtelijke lectuur die tussen 1850 en 1880 massale oplagen bereikte en geeft daarvan een (oppervlakkige) karakteristiek (229-235). *Freddy Raphaël* schrijft over de betekenis van een levende traditie, die zich weet aan te passen aan de veranderende omstandigheden, voor het gevoel van eigenwaarde van mensen die tot een minderheid behoren, zoals de joden in de Elzas (237-249). *Joël Saugnieux* laat in een

opmerkelijk intelligent betoog zien dat de verhouding tussen het geloof van de kerkelijke elite en van het volk in het achttiende-eeuwse Spanje gecompliceerder is dan veelal gesteld wordt. Terwijl het denken van de vooruitstrevende Spaanse theologen in de zestiende en zeventiende eeuw sterk beïnvloed wordt door Erasmus, is van diens opvattingen over de centrale rol van de leken in de kerk (met name bij de preek) in de achttiende eeuw niets over gebleven. De achttiende-eeuwse Spaanse vooruitstrevende geestelijke is elitair ondanks het doorwerken van de Erasmiaanse traditie in de betekenis die hij hecht aan de verinnerlijking van het geloof. Hij denkt hiërarchisch en clericaal. Hij richt zich uit naam van de redelijkheid tegen de geloofsbeleving van het volk en stelt zich, in zijn behoefte aan orde en redelijkheid, op aan de kant van de machthebbers. Dat hij zich daarnaast ook richt tegen het dogmatisme in eigen kring, zoals er omgekeerd meer traditioneel denkende geestelijken zijn (in het bijzonder de Capucijnen) die juist aansluiting zoeken bij het volksgeloof, maakt het beeld nog genuanceerder (251-257). *Claude Savart* heeft nagegaan in hoeverre de almanakken en handleidingen voor het geestelijk leven uit de jaren 1850-1860 van de Société de Saint-Vincent de Paul een beeld geven van de verschillende sociale groepen (arbeiders, boeren, soldaten, zeelieden, huisvrouwen) waar ze blijkens hun titels voor bedoeld zijn. Hij wijst op hun sterk moraliserend karakter en de opvallend geringe aandacht voor het geloof zelf. Zijn conclusie dat dit in de eerste plaats een afspiegeling is van de sociaal-politieke bedoelingen van de uitgevers is overtuigender dan zijn poging om er ook iets uit af te leiden over de mentaliteit van de lezers (259-265). Door de opheffing van het Edict van Nantes in 1685 worden de protestanten in de Languedoc van hun voorgangers en van hun organisatie beroofd. De ontstane leegte wordt eerst opgevuld door lekeprekers (vaak voormalige ouderlingen), later (na de eeuwwisseling) door profetische figuren en sectarische bewegingen. Omdat zij hun aanhangers vinden onder dezelfde sociale groepen heeft men hen, naar de mening van *Daniel Vidal*, ten onrechte vereenzelvd. Hij betoogt dat het klimaat waarin deze drie groepen opereren heel verschillend is: de lekeprekers trachten tevergeefs de religieuze traditie voort te zetten, de profeten doen een appel op de emoties van hun gehoor en zijn in hun optreden volstrekt anarchistisch, de sectarische bewegingen herbergen kleine geïsoleerde groepen middenstanders, die zich opsluiten in een subcultuur (267-274). *Michel Vovelle* wijst er nog eens op dat men zich geen beeld kan vormen van de houding tegenover de dood van de mens uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw op grond van de door volkskundigen beschreven gebruiken rond de dode. Dat beeld zou te statisch zijn en het zou geen recht doen aan de invloed van het christendom op het denken over het hiernamaals en de dood. Met de spanning tussen de oudere vóór-christelijke tradities en de christelijke opvattingen, die elkaar nu eens aanvullen, dan weer bestrijden, in de loop van de eeuw in toenemende mate in het voordeel van het christendom, zijn de meest ingrijpende veranderingen in die houding nog niet verklaard. Ook een verklaring van die veranderingen als aanpassing aan een nieuwe (stedelijke, geïndustrialiseerde) omgeving is niet toereikend. Al vroeg in de negentiende eeuw dient zich een geheel andere houding tegenover de dood aan, een dode zonder hiernamaals, die alleen nog voortleeft in de herinnering van zijn nabestaanden. Deze opvatting verspreidt zich geleidelijk vanuit de bourgeoisie over de lagere sociale klassen en verdringt tenslotte, na de eerste wereldoorlog, de oude tradities. Ze laat zich onder andere aflezen uit de betekenis en de vormgeving van de kerkhoven en graven, en uit de opkomende gewoonte om belangrijke doden met een monument te eren (275-282).

François-A. Isambert leidt de tien bijdragen in die het hedendaagse volksgeloof tot onderwerp hebben. Hij gaat na welke inhoud de verschillende sprekers aan het begrip

volksgeloof hebben gegeven, staat stil bij zijn ideologische lading, weidt uit over zijn bruikbaarheid en de gevaren die zijn vaagheid met zich meebrengen, zonder overigens de term als aanduiding voor een belangrijk veld van onderzoek voor verschillende disciplines prijs te willen geven (285-292). *Étienne Fouilloux* schrijft over de ambivalente houding van de linker vleugel in de katholieke kerk in Frankrijk tegenover het traditionele volksgeloof (opium voor het volk, uitdrukking van de noden van het volk) aan de hand van de analyse van de inhoud van vier tijdschriften (*Cité Nouvelle*, *Lettre*, *Notre Combat*, *Témoignage chrétien*) over de jaren 1973-1977 (293-304). Van de lezing van *Adolphe Gits* over de betekenis en de plaats van het dialect in de eredienst in het Waalse deel van het bisdom Mechelen is alleen een uittreksel opgenomen (305). *Jacques Gutwirth* laat zien hoe het Chassidisme (de joodse piëtistische beweging die in de tweede helft van de achttiende eeuw in de Oekraïne ontstond) in de loop van zijn geschiedenis en ten gevolge van de emigratie naar de Verenigde Staten van volksgeloof tot geloof van een elite werd (307-314). *Benoit Lacroix* geeft een overzicht van de bronnen voor de kennis van het geloof van de katholieken in Canada, dat door zijn gescheiden ontwikkeling (waarvan het beginpunt in de zestiende en zeventiende eeuw ligt) wezenlijk verschilt van het Europese katholicisme (315-323). *Claude Langlois* analyseert vijf studies uit de school van de godsdienstsocioloog G. le Bras: C. Marcilhacy over het bisdom Orléans tussen 1849 en 1878 (1964), G. Cholvy over de Hérault in onze tijd (1968), A. Corbin over de Limousin tussen 1845 en 1880 (1975), Y.-M. Hilaire over het bisdom Arras tussen 1840 en 1919 (1976) en S. Bonnet over Lotharingen (1972). Hij stelt vast dat daarin een toenemende belangstelling is voor het volksgeloof, maar dat de uitgangstelling (het meten van kerkelijke praktijken) toch altijd merkbaar blijft. Deze uitgangstelling blijkt in het bijzonder uit het ontbreken van een sociale en politieke dimensie in de onderhavige studies en het perspectief van waaruit het volksgeloof gezien wordt. De toenemende belangstelling loopt parallel aan de opkomst van de mentaliteitsgeschiedenis en de recent opgekomen belangstelling van antropologen voor het geloofsleven in Westeuropa (325-334). *Françoise Loux* komt op grond van een onderzoek in Normandië naar de zorg van de moeders voor de gezondheid van hun kinderen onder meer tot de slotsom dat volksgeneeskunde en officiële geneeskunde voor het gevoel van degenen die er gebruik van maken niet aan elkaar tegengesteld maar elkaars complement zijn en dat ze derhalve niet onafhankelijk van elkaar bestudeerd dienen te worden. Ze trekt die lijn door naar het volksgeloof in het algemeen (335-338). *Jean-Marie Mayeur* vraagt aandacht voor de discussie in de jaren zestig binnen de geestelijkheid over de betekenis van de sacramenten, omdat daarin indirect de houding tegenover het volksgeloof aan de orde is (339-346). *Julien Potel* staat stil bij de waarden die de geestelijkheid enerzijds en de ouders anderzijds aan de doop hechten (op grond van een aantal enquêtes) en bij de veranderingen die daarin de laatste tijd zijn op te merken. Hij vraagt zich af hoe je dergelijke kwantitatieve onderzoeken kunt inpassen in de discussie over volksgeloof (347-354). *André Rousseau* vindt de term volksgeloof een ongelukkig uitgangspunt voor onderzoek. Hij zoekt dat liever in het spanningsveld tussen de verschillende sociale klassen enerzijds en tussen de geestelijke overheid en het kerkvolk anderzijds (355-360). *Liliane Voyé* stelt vast dat de intensiteit van de kerkgang op zondag in België duidelijke regionale verschillen vertoont. Die verschillen kunnen slechts in beperkte mate verklaard worden uit de graad van verstedelijking. Belangrijker blijken, na analyse, de kerkelijke politiek die in het verleden in de verschillende bisdommen is gevoerd en de sociale verhoudingen onder de boerenbevolking. Of dergelijke historische factoren tot op de huidige dag doorwerken is weer afhankelijk van de stabiliteit van de regionale cultuur.

Wanneer die stabiliteit verstoord wordt, bijvoorbeeld door migratie of sociale spanningen, neemt het kerkbezoek af (361-367).

De verslagen van de werkgroepen, die op de lezingen volgen, bevatten slechts een zeer beknopte weergave van de belangrijkste punten in de discussies, die zich afwisselend (afhankelijk van de groep) bewogen rond de bronnen, de probleemstelling, de problemen bij het onderzoek en de onderzoeksstrategie. De onderwerpen waaromheen groepen gevormd werden, zijn: het bidden in het gezin en de daarbij behorende voorwerpen (371-372); de devotielitteratuur, in het bijzonder *La bibliothèque bleue* (colportage-litteratuur uit de 17e-19e eeuw) en de stichtelijke roman in het midden van de negentiende eeuw (372-374); ex-voto's (374-375); broederschappen (376-377); devotieprenten (378-379); lof- en klaagzangen bij katholieken en protestanten (379-382); het heiligenbeeld (383-385); de volksprediking (386-387); het volksgeloof in de rechtsbronnen (388); profetische figuren (389-390).

Het (eveneens zeer beknopt gehouden) verslag van de forumdiscussie (395-408) opent met een paar kanttekeningen van *Yves Marie Hilaire*, klaarblijkelijk bedoeld om aan de gezichtspunten van waaruit het volksgeloof in de voorafgaande lezingen benaderd is nog enkele toe te voegen. Hij wijst erop dat een aantal gebruiken, die in de negentiende eeuw grote populariteit kregen (de Mariaverering, de Calvariebergen, de Kruisstaties, het regelmatig ter communie gaan, de verering van het H.Hart) door de Kerk geïnspireerd werden en aanvankelijk weerstand ondervonden, juist in de meest traditionele streken. De gebruiken markeren bovendien, op langere termijn gezien, een omslag in het denken over God, de strenge God wordt een goede God. Tegenover dit voorbeeld van een geestelijke elite die vooruitloopt op de massa, geeft hij het voorbeeld van de populariteit van een volkseilige die verschillende anti-burgerlijke karaktertrekken in zich verenigt en als het ware tegen de tendens van de tijd in vereerd wordt (395-396). De meeste andere bijdragen aan de discussie blijven abstracter. Men is het erover eens dat de tijd van de rudimenten, het zoeken naar de oorsprong, het volgen van de geschiedenis van afzonderlijke elementen voorbij is. Volksgeloof is geen volksgeloof wanneer het niet geplaatst wordt in zijn eigen ruimte en zijn eigen tijd. Een aantal deelnemers (Fernand Dumont, Emile Poulat, André Vauchez) wil het daarbij liever laten en ieder verder zijn hart laten volgen. Anderen vinden dat onvoldoende en raken slaags. De meeste weerstand roepen de voorstanders van het conflictmodel op, in het bijzonder zij die een verbinding willen leggen tussen het volksgeloof en de klassenstrijd (Carlo Ginzburg). Zij vinden degenen die de ruimte liever geografisch begrenzen en het volksgeloof dus definiëren als het geloof in een bepaalde regio) tegenover zich (Fernand Dumont en vooral Gabriele De Rosa die zich fel tegen Ginzburg keert). Wat minder weerstand ondervinden degenen die in de eerste plaats aan het conflict tussen een geestelijke elite en het gewone kerkvolk denken (Vincent Josef Sastre Garcia), of die (zoals Jacques Le Goff en daarna ook Emile Poulat) verzoenend tussen beide komen met de opmerking dat het conflict belangrijk is, maar dat de religieuze tegenstellingen niet altijd langs sociale scheidslijnen hoeven te lopen. En tenslotte zijn er nog wat vage opmerkingen over de mogelijkheid om via het volksgeloof de mentaliteit in een bepaalde tijd in een bepaalde streek nader te definiëren (Serge Bonnet, Jacques Le Goff, en misschien ook Pierre Chaunu, al is dat niet zo duidelijk). Een en ander is natuurlijk wel pikant, en zal dat voor de congresgangers zeker in nog hogere mate geweest zijn, maar achteraf gezien bepalen de lezingen en niet de discussie het belang van de bundel. Dat belang is groot. Ik zou geen andere publicatie kunnen noemen waarin op een zo breed terrein, op zo'n hoog niveau, zo indringend en met zoveel kennis over dit onderwerp wordt geschreven. Dat dat gebeurt uit een groot

aantal geheel verschillende gezichtspunten, die elkaar op de keper beschouwd vaak slecht verdragen, lijkt mij in dit geval alleen maar een voordeel. – J.J. Voskuil.

Rohner, Ludwig. *Kalendergeschiede und Kalender.* Wiesbaden 1978, Akademische Verlagsanstalt Athenaion. 552 p.; f 53,-; ISBN 3-7997-0692-5.

De oudste Duitse almanakken dateren van het midden van de vijftiende eeuw. Ze bevatten dan nog geen verhalen, die verschijnen pas een eeuw later.

Rohner geeft in dit boek een overzicht van de bekendste Duitse almanakken en beschrijft hun ontstaan, verspreiding, oplage, opmaak en inhoud. Die inhoud bestaat al vrij spoedig voor het grootste deel uit almanakverhalen. Aan bekende almanakschrijvers als Grimmshausen, Hebel en Brecht, hun almanakken en de bronnen en stijl van hun verhalen besteedt Rohner de meeste aandacht. Het is een nogal chaotisch boek geworden, vol feiten en citaten, zonder veel lijn en betoog. – A.J. Dekker.

Romantropologie. Essays over antropologie en literatuur. Onder red. van Jan van Bremen, Sjaak van der Geest en Jojada Verrips. Amsterdam 1979, Antropologisch-sociologisch centrum Universiteit van Amsterdam. 147 p.

Deze bundel bevat artikelen over de waarde van schriftelijk overgeleverde teksten voor het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Bij herhaling keert derhalve de vraag terug, in hoeverre de sociaal-culturele werkelijkheid van een samenleving zich in de teksten weerspiegelt.

Volgens *Johan Goudsblom* kan de roman voor de sociologie als een extra bron van kennis beschouwd worden, omdat daarmee de innerlijke belevingswereld van de mensen binnen het studieterrein gehaald wordt. Een werkgroep literatuursociologie heeft onder leiding van Goudsblom in de cursus 1970-1971 romans dan ook opgevat als sociologisch studiemateriaal, waarin de romanpersonages gezien werden als imaginaire mensen die voor bepaalde algemene problemen van het samenleven een of andere oplossing proberen te vinden. Een meerderheid van deze groep was van mening dat men bij de sociologische romananalyse vruchtbaarder te werk kon gaan als men het autonome gezichtspunt op de roman (d.w.z. een roman is een in zichzelf besloten universum) inwisselde voor een meer sociogenetische visie (d.w.z. een roman maakt deel uit van de sociale werkelijkheid van schrijver en lezers, maar hoeft er geen getrouwe afspiegeling van te zijn); dat bood namelijk de mogelijkheid om de sociologische uitspraken die op grond van de romananalyse werden gedaan, te toetsen aan andere sociologische onderzoeksresultaten. Het toetsen, dat de romanstudie wetenschappelijk verantwoord maakt, blijft echter een hachelijke zaak zolang men op dit terrein in de sociologische literatuur slechts werkt met het aanwijzen van abstracte kernthema's zoals machteloosheid, vervreemding, hoop en teleurstelling (p. 1-18). *Sjaak van der Geest* analyseert het thema dood in 31 zeer populaire Ghanese highlife liederen en concludeert dat de Akan-bevolking van Ghana de dood ziet als een onherroepelijk, definitief einde. De collectieve popularisering van de dood in het lied wijst echter ook op de angst en het verzet tegen de eigen dood, die men tracht te 'vergeten' door zich volop te concentreren op de dood in het algemeen (p. 19-51). *Marijke Schweitz* probeert uit de vertellingen over de spin Nanzi reële kenmerken te reconstrueren van de sociaal-economische en culturele omstandigheden van de gekleurde bevolking op Curaçao ten tijde van de slavernij en direkt erna. Deze volksverhalen vormen volgens haar een belangrijke aanvulling op de beperkte hoeveelheid informatie die over het leven van de Curaçaosche slaven beschikbaar is, omdat ze tot de weinige

documenten van de slaven zelf behoren (p.52-80). *Jojada Verrips* schrijft een artikel over vrijen en trouwen in het werk van Jo Ooms, dat hij elders eerder publiceerde (vgl. VB 6.2 p. 209). In een artikel over de streekromancier H.H.J. Maas gaat *J.L. de Jager* de betrouwbaarheid voor het sociaal-wetenschappelijk onderzoek na van Maas' beschrijvingen van de samenleving in de Peel in de eerste twintig jaar van deze eeuw. Hij komt tot de conclusie dat de feiten en de sociale beschrijvingen in de romans van Maas overeenkomstig de werkelijkheid weergegeven zijn, zij het dat een en ander hier en daar wat aangedikt is (p.112-129). Hoewel de wereld die J.R.R. Tolkien in 'The Lord of the Rings' schiep, volstrekt niet overeenkomt met de sociaal-historische werkelijkheid, meent *Willem de Blécourt* dat dit type verhalen toch van belang is voor sociaal-wetenschappelijke onderzoekers. De imaginaire wereld die erin wordt gecreëerd, zou namelijk te verbinden zijn met de ideologie van bepaalde groepen mensen over hoe de wereld zou moeten zijn (p. 130-138). - J.J.-v.P.

Sachkulturforschung. Heimat-, Museums-, Denkmalpflege. Bibliographie Torsten Gebhards aus Anlass seines 70. Geburtstages zusammengestellt von Helmut Sperber. München/Würzburg 1979, Bayerisches Nationalmuseum/Bayerische Blätter f. Volksk. (Veröffentlichungen zur Volkskunde und Kulturgeschichte 4). 116 p.; DM 15,-.

De bibliografie, voorzien van een uitgebreid onderwerpsregister, wordt voorafgegaan door een korte levensbeschrijving van de hand van F.C. Lipp en door een artikel van W. Brückner waarin hij de relatie schetst van Torsten Gebhard tot de religieuze volkskunde. - J.J.S.

Sauermann, Dietmar. *Aus dem Leben eines Heuerlings und Arbeiters. Rudolf Dunkmann berichtet.* Münster 1980, F. Coppens Verlag. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland 23). 178 p., 31 afb.; ISBN 3-88547-106-x.

Rudolf Dunkmann, geboren in 1902 te Natrup Hagen in de buurt van Osnabrück, is een van de correspondenten van het Archiv für westfälische Volkskunde in Münster. Tussen 1968 en 1974 beantwoordde hij, zelf weer gebruik makend van zegspersonen, ca. 40 verschillende vragenlijsten. Bij een deel van deze lijsten is het de bedoeling dat de correspondent de vragen niet met een eenvoudig ja of nee beantwoordt, maar een samenhangend verhaal over het betreffende onderwerp schrijft. Een van de voordelen van deze wijze van beantwoording is dat de gegevens gemakkelijk publicabel zijn.

In dit boekje zijn een aantal van Dunkmanns vragenlijstverslagen letterlijk opgenomen (p.89-150). Ze gaan o.a. over het leven van het boerendienstpersoneel, de dagindeling vroeger, Kerstmis, vastenavond, verloving, huwelijk, dood en begrafenis en de schutterij. Het belangrijkste deel van het boek is de samenvatting van de vijf interviews op de band die Sauermann in 1972-73 bij Dunkmann heeft afgenomen (p.15-86). Deze interviews die veel persoonlijker van toon en inhoud zijn dan de vragenlijstverslagen, zijn door Sauermann samengevoegd tot een chronologisch verslag van Dunkmanns leven. Dunkmann is een geschikte zegspersoon die weet waar het om gaat en niet na een paar zinnen is uitgepraat: De gesprekken met hem geven een gedetailleerd beeld van het leven bij zijn ouders thuis, zijn jeugd en schooljaren, de oorlogstijd, nabuurschap, gezinsleven, verenigingsleven en de sociaal-economische verhoudingen in het dorp. Een volledig beeld geven ze niet. Godsdienst, politiek en de intieme privésfeer komen nauwelijks ter sprake.

Het boek bevat verder nog een aantal gelegenheidsgedichten van Dunkmann (157-172).

Deze vorm van persoonlijke biografische verslaggeving is voor de kennis van het verleden en de veranderingen die zich tijdens een mensenleven hebben voorgedaan, een nuttige aanvullende bron. – A.J. Dekker.

Schepping, Wilhelm. *Die Wettener Liederhandschrift und ihre Beziehungen zu den niederländischen Cantiones Natalitiae des 17. Jahrhunderts.* Köln 1978, Hans Gerig. (Musikalische Volkskunde; Materialien und Analysen hrsg. von Ernst Klusen Bd. VII). 222 p., muz.; f 35,84; ISBN 3-87252-087-3.

Dit in 1952 door Ernst Klusen in het dicht bij Kevelaar gelegen Wetten ontdekte zeventiende-eeuwse handschrift bevat 31 Nederlandse en 15 Latijnse kerstliederen. Niet alleen geeft Schepping van elk lied een muziekwetenschappelijke en een taalkundige analyse, vermeldt hij contrafacten en concordanties met gedrukte cantiones natalitiae, geeft hij van bijna alle in het handschrift genoemde componisten een levensbeschrijving en probeert hij de bronnen te achterhalen die de (vier) samenstellers van het handschrift gebruikt moeten hebben, maar ook gaat hij in op de vraag welke functie de liederen hadden, waar en door wie ze gezongen werden, op de functie van het handschrift als zodanig, op het zeventiende-eeuwse taalgebruik en de etymologie van destijds in zwang zijnde woorden, op gebruiken rond de kersttijd waarop in een aantal liedpassages geduid wordt en hun oorsprong en neerslag in literatuur en beeldende kunst. Dat de liederen uit het handschrift 'ein sehr zeittypisches, überörtlich, ja überregional weit verknüpftes, international verflochtenes, epochenübergreifendes Liedgut' (p. 206) vormen heeft Schepping met dit werk, waarvoor vele archieven en bibliotheken in Nederland, België en Duitsland doorzocht werden, aangetoond. – M.v.D.

Schmitt, Jean-Claude. *Le Saint Lévrier. Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIIIe siècle.* Parijs, 1978, Flammarion (Bibliothèque d'ethnologie historique, collection dirigée par Jacques Le Goff). 273 p., 16 afb., 7 krt.; f 46,90; ISBN 2-08-210956-9.

In 1976 bepleitte Schmitt een andere benadering van middeleeuws volksgeloof, waarbij men dit niet langer zou beschouwen als een naïeve afgeleide van de godsdienstige cultuur van de bovenlaag, al dan niet doorspekt met magie en heidense restanten. In navolging van Le Goff stelde hij tegenover deze opvatting het concept van de *culture folklorique*, de cultuur van de ongeletterde plattelandsbevolking, gekenmerkt door mondelinge overlevering. Deze was weliswaar gekerstend, maar onderscheidde zich in velerlei opzicht van de *culture savante*, de cultuur van de Latijn schrijvende clericalen, erfgenamen van een lange kerkelijke en geleerde traditie. Het conflict tussen deze twee culturen, waarbij de clerus het sacrale trachtte te monopoliseren en uitingen van de andere cultuur te beheersen of te onderdrukken, is volgens Schmitt één van de wezenlijke kenmerken van de middeleeuwse samenleving (vgl. VB 3 (1977), 129).

Le Goff en Schmitt houden zich sedert enige jaren bezig met een veelomvattend onderzoek naar *exempla*, puntige verhalen in preken met een moraliserende strekking. Een *exemplum* vormde eveneens het uitgangspunt van het hier besproken onderzoek. Het komt voor in de collectie van de geleerde Dominicaan Etienne de Bourbon (ca. 1180-1261), die als inquisiteur rond het midden van de dertiende eeuw actief was in het diocees Lyon. Teneinde verwerpelijk bijgeloof te illustreren, beschreef hij hierin een eigen ervaring. In een gehucht in de Dombes (een streek oostelijk van de Saône in het huidige departement Ain) stuitte hij op de verering van een zekere heilige Guinefort, die in een naburig bos plaatsvond. Vrouwen brachten hun zieke zuigeling hiernaar toe in de mening

dat het een door bosfaunen ondergeschoven wisselkind betrof. Zij trachtten deze ertoe te bewegen hun eigen gezonde kind terug te geven. Een oude vrouw had de leiding van het hiermee gepaard gaande ritueel, dat regelmatig de toch al zwakke kinderen het leven kostte. Volgens plaatselijke overlevering was de heilige, die in het bos vereerd werd een hazewind, die, nadat hij het kind van een kasteelheer moedig tegen de aanval van een slang had verdedigd, ten onrechte door zijn meester gedood was. God strafte hem hiervoor door zijn kasteel te vernietigen, maar boeren uit de omgeving vereerden op de plaats waar het stond het graf van de martelaar-hond. Toen dit de inquisiteur ter ore was gekomen, stelde hij alles in het werk om aan deze praktijk een einde te maken (p.13-17).

Desondanks bracht een bisschoppelijk onderzoek in 1826 aan het licht dat in de Dombes nog steeds moeders voor hun zieke kinderen genezing zochten in 'het bos van de heilige Guinefort'. Schmitt maakt het mijns inziens aannemelijk dat dit de plaats is waar ook Etienne de Bourbon in de dertiende eeuw de merkwaardige Guinefort-cultus aantrof. Het onderzoek van 1826 maakt echter geen melding van geloof in wisselkinderen, of van de vereenzelviging van de heilige met een martelaar-hond. Wel weten mensen daar heden ten dage te vertellen dat St. Guinefort een hond was, maar dit komt voor rekening van de geleerden. Hun belangstelling voor het *exemplum* van Etienne de Bourbon werd in 1877 gewekt, toen het voor de eerste maal in druk verscheen (p. 173-198). De verering van de heilige is dus eeuwenlang blijven bestaan, maar het daarbij behorende volksgeloof was aan verandering onderhevig.

In het verslag van de Dominicaan bestaat de cultus van St. Guinefort uit drie afzonderlijke elementen: de verering van een heilige van die naam, een ritueel gebaseerd op geloof in wisselkinderen, en een verhaal over een ten onrechte vermoorde hazewind. Gaat het hier om reeds lang bestaand, authentiek volksgeloof, of om cultuuroed afkomstig van de clericale elite? Dit laatste geldt voor de verering van de - oorspronkelijk Italiaanse - heilige Guinefort, die waarschijnlijk door monniken van Cluny in de naburige Dombes verbreid werd (p. 143-150). Wisselkinderen komen voor in het middeleeuwse volksgeloof, maar vormen eveneens een regelmatig terugkerend thema in de hoogkerkelijke hagiografie van die tijd (p. 109-121). Hoe het verhaal over de hazewind in de Dombes terecht is gekomen, is eigenlijk niet te achterhalen. Weliswaar circuleerde het in de tweede helft van de dertiende eeuw in een geleerde Latijnse versie, maar het was ook al in de zesde eeuw v. C. in India bekend (p. 61-99). De auteur ziet zich in dit geval voor een onoplosbaar probleem gesteld, dat hij overigens als een vals dilemma beschouwt. Hij vindt het niet belangrijk om te bewijzen dat de martelaar-hond afkomstig is uit oeroud plaatselijk volksgeloof of uit contemporaine geleerde geschriften. Zijn voornaamste vraag is wanneer en waarom het verhaal over de hazewind en de rituele inwisseling van kinderen één geheel gingen vormen met de verering van de heilige Guinefort, die in de twaalfde eeuw onder invloed van Cluny in de Dombes bekend raakte.

Schmitt baseert zijn antwoord allereerst op een inhoudsanalyse van het *exemplum*. Het gemeenschappelijke thema van verhaal en ritueel is de zorg om de gezondheid van jonge kinderen. In het licht hiervan zoekt de auteur voor hun samengaan met de Guinefort-verering een historische verklaring. De sociale en economische ontwikkeling van de Dombes in de dertiende eeuw was anders dan die van de naburige Mâconnais waarnaar Duby een beroemd geworden onderzoek verrichtte. In de Dombes stagneerden de ontginningen. De seigneuriale visvijvers werden uitgebreid ten koste van eerder ontgonnen land. Het bevolkingstal daalde gestaag. Van dit conflict vormen legende en cultus volgens Schmitt de uitdrukking. Volgens de legende wordt een kasteel, dat de vijandige seigneuriale macht vertegenwoordigt, vernietigd en de boerenbevolking neemt

de plaats waar het stond wederom in bezit. De moeders vereren er een heilige hond die net als zij zelf het slachtoffer werd van de feodale elite. Deze heilige moet garant staan voor de groei van hun tanende gemeenschap (p. 222-227). De auteur vermoedt dat verhaal, ritueel en heiligenverering in het begin van de dertiende eeuw met elkaar zijn versmolten (p. 217). In de Dombes bleven de wantoestanden rond de visvijvers tot in de negentiende eeuw bestaan, toen het isolement van dit gebied doorbroken werd. Ook de verering van de heilige Guinefort in het bos bleef – hoewel niet ongewijzigd – tot in deze periode voortbestaan (p. 229-231).

De Guinefort-cultus in de Dombes is zowel in de dertiende als in de negentiende eeuw gesignaleerd door vertegenwoordigers van de officiële kerk en heeft zo zijn sporen in de schriftelijke overlevering nagelaten. In beide gevallen was dit het resultaat van verhevigde kerkelijke waakzaamheid ten opzichte van volksgeloof in de vorm van inquisitie en enquête. De activiteit van Etienne de Bourbon heeft het voortbestaan van de cultus niet kunnen verhinderen. Het bisschoppelijk onderzoek van 1826 was volgens Schmitt de laatste manifestatie van een langdurige strijd tussen *culture savante* en *culture folklorique*, waarin geen van beide partijen erin is geslaagd de andere te overwinnen. Het proces van secularisatie maakte in de negentiende eeuw een einde aan het religieuze wereldbeeld waarbinnen beide culturen konden bestaan. Na het doorbreken van het isolement van de Dombes was er niet langer sprake van een conflict tussen officiële en officieuze vormen van christendom, maar werd de verering van de heilige hazewind slechts het voorwerp van geleerde belangstelling van volkskundigen en historici (p. 231).

Voor volkskundigen en antropologen is het vaak onmogelijk met hun onderzoek ver in het verleden door te dringen. Historici beklagen zich er dikwijls over dat zij met hun schriftelijke bronnen slechts toegang hebben tot de cultuur van de elite. Door de rijkdom aan gegevens zijn deze beperkingen in Schmitts onderzoek weggevallen, en daarom is zijn werk belangrijk voor beoefenaars van deze drie disciplines die geïnteresseerd zijn in een interdisciplinaire benadering. Overigens constateert de auteur dat de traditionele heuristische hulpmiddelen voor een dergelijk onderzoek in veel opzichten tekort schieten (p. 235). Men kan bezwaar hebben tegen Schmitts pogingen een volstrekt consistente verklaring van de samenhang tussen legende en ritueel te geven. Zijn structuralistische analyse hiervan levert een aantal knappe, maar vaak hypothetische constructies op (p. 127-128). Ook zijn veronderstelling dat hond en heilige met elkaar geïdentificeerd werden omdat Guineforts feestdag in de hondsdagen viel lijkt me ver gezocht (p. 204-213). De auteur is zich hiervan echter terdege bewust en distantieert zich nadrukkelijk van het streven van veel historici om hun lezers uitsluitend met zekerheden te confronteren (p. 213). Hij brengt ook veronderstellingen en vermoedens onder woorden. Dit heeft tot een helder en stimulerend boek geleid, waaruit blijkt dat het concept van een middeleeuwse *culture folklorique* vruchtbaarder is dan dat van een naïef en statisch volksgeloof, gekenmerkt door heidense overblijfselen. De boeren uit de Dombes waren niet naïef of minder christelijk dan hun inquisiteur, maar hun schriftloze cultuur leverde een heiligenverering op die niet paste in de ideologie van de geleerde Dominicaan uit de stad.

– M. B. de Jong.

Schneider, Manfred. *Festschrift für Karl Horak.* Hrsg. von -. Innsbruck 1980, Eigenverlag des Inst. f. Musikwissenschaft der Univ. Innsbruck. 353 p., talr. foto's, ill. en notenvoorb.; DM 40,-.

Aanleiding voor deze bundel, met bijdragen van vijftientig bevriende vakgenoten,

was de zeventigste verjaardag van Karl Horak. In het voorwoord schrijft *Leopold Schmidt* over het onvermoeibare verzamelen en optekenen van liederen en dansen in Oostenrijk, Duitsland, Polen, Hongarije en Joegoslavië door Horak en over zijn waardevolle bijdragen aan de muzikale volkskunde (p. 7-14). *Grete Horak*, echtgenote, vanaf het begin begeleidster en medewerkster, beschrijft de veldwerktochten uit de eerste jaren (1929-1935) naar Duitstalige Oost-Europese gebieden en de problemen die zich daarbij voordeden en illustreert een en ander met in die tijd verzamelde volksverhalen, voorbeelden van volksgeneeskunde en bijgeloof en geeft verslag van twee recente bruiloften bij Hongaarse Duitstaligen (15-28). *Ernst Klusen* beschrijft het ontstaan, leven en afsterven van een 'volkslied', in dit geval het 'Wassenbergse smokkelaarslied' in de twintiger jaren in Westfalen. Ondanks de - vanuit supraregionaal oogpunt bekeken - geringe betekenis van dit voorbeeld meent hij dat deze manier van liedonderzoek meer aandacht moet krijgen omdat de meeste liederen die in bepaalde tijden bij bepaalde groepen geliefd zijn, juist niet de algemeen bekende zijn (29-34). *Kurt Petermann* analyseert de oorzaken van het verwaarlozen door twintigste-eeuwse volks(dans)-kundigen van dansleerboekjes uit de achttiende en negentiende eeuw. Met talrijke citaten uit die boekjes maakt hij duidelijk in welke opzichten ze van belang zijn, zowel voor de volkskunde als voor het volksdansonderzoek (35-54). *Leopold Schmidt* probeert uit reisverslagen, literatuur en gravures een beeld te construeren van de volksmuziek en de -instrumenten in de tijd van Goethe (55-67). *Walter Salmen* beschrijft het ontstaan rond 1800 van de populariteit in West-Europa en Amerika van het 'Tiroler Lied' en de verwording ervan in de negentiende eeuw. Nadat een reeks klassieke componisten zich met het genre beziggehouden had ontstonden vanaf ca. 1820 zogenaamde zingende 'Tirolse' families die overal volle zalen trokken en voor wie steeds meer door op geld beluste niet-Tirolers repertoire werd geschreven (69-78). *Cesar Bresgen* geeft voorbeelden van de wijze waarop hij, tijdens jarenlang onderzoek naar oude kinderliederen, teksten en melodieën (re)construeerde om ze (weer) te kunnen toevoegen aan het zangrepertoire (79-85). *Richard Wolfram* constateert dat een bepaalde dans, waarin de jongen naar de hand van een meisje dingt en waarin een vrijheid tot improvisatie is ingebouwd, gedanst wordt van Noorwegen tot enige Joegoslavische eilanden, m.a.w. in één grote lijn Noord-Zuid. Spanje, Italië en de Oost-Europese landen vallen daarbuiten. De Zwitserse variant van deze dans wordt door hem geanalyseerd en beschreven (87-94). *Brigitte Geiser* belicht de mondharp en het eeuwenoude mondharp spelen in Zwitserland (95-103). *Rudolf Hartmann* citeert uit en geeft verklaringen bij een - nu verdwenen - door hem in 1930 voor korte tijd geleend liedboek uit 1869 waarin het kerstspel, zoals dat al sinds het begin der negentiende eeuw in Taidten (Oostenrijk) naar mondelinge overlevering gespeeld wordt, opgetekend staat (105-110). *Wolfgang Suppan* toont, toegespitst op het geestelijk lied, aan, hoezeer historisch onderzoek (in zestiende tot en met achttiende-eeuwse liedboeken) en veldwerk (in Oost-Europese duitstalige gebieden waar sommige in Duitsland al lang niet meer gezongen liederen eeuwenlang gecultiveerd werden) elkaar aanvullen. (111-120). *Zmaga Kumer* zocht in Sloveens liedmateriaal naar teksten die betrekking hebben op het thema dans. Zij vond bij liederen die los van het dansen een eigen leven zijn gaan leiden taalrhythmen waaruit zij de vroegere dansen afleidde evenals bepaalde waardeoordelen over het dansen (121-125). *Erich Egg* beschrijft het - door klankverandering der blaasinstrumenten overbodig geworden en daarom uitgestorven - gebruik bij muziekkapellen van de Glöcklhut, een etagegewijs opgebouwde stok met belletjes eraan (127-138). *Dietz-Rüdiger Moser* geeft voorbeelden van vertellingen en liederen die een belerend bijbelthema paraphraseren. Het gaat hem er

daarbij om uit te vinden wanneer, door wie en met welk doel dergelijke verhalen en liederen in omloop gebracht zijn. Bij de huidige stand van het onderzoek kan Moser hierover slechts voorlopige conclusies geven (139-160). *Rolf Wilhelm Brednich* ging na in hoeverre de heilige Christophorus in de Duitstalige liedoverlevering weerspiegeld is. Vanaf de zeventiende eeuw tot aan 1962 kon hij materiaal vinden; het levensverhaal en de functie van Christophorus ondergingen tijdens deze periode steeds veranderingen en momenteel is hij de beschermer van de vrachtwagenchauffeurs (161-172). *Peter Stürz* is uitgegaan van de weinige gegevens die er bestaan over de heilige Cecilia en volgde het tracé van de groei van een Cecilia-cultuur die op misvattingen gebaseerd is (173-188). Niet van meet af aan, wèl sinds zij door de Romeinse Keizers erkend werd, heeft de R.K. Kerk haar banvloek uitgesproken over het dansen (en het zingen van wereldse liederen). Verbieden alleen bleek niet doeltreffend genoeg; door de dans te verbinden met de duivel (Johannes Chrysostomos ± 403 en na hem vele andere prominente geestelijken) werd een afschrik-effect geschapen. *Manfred Schneider* geeft talloze voorbeelden van de wijze waarop de verbinding duivel/dans haar neerslag heeft gevonden in literatuur en volksverhalen en voert bewijzen aan dat christelijke ideeën hieraan ten grondslag liggen (189-214). *Anton Tafferner* beschrijft in een biografie over Alfred Karasek-Langer (1902-1970) diens verdiensten ten aanzien van de volkskunde, met name de volkskunde van de Donauzwaben (215-224). *Hans Haid* schetst hoe muzikale uitingen in het Oberinndal in Tirol vanaf de vroege negentiende eeuw door voornamelijk de kerk systematisch onderdrukt werden totdat zij volkomen waren uitgeroeid. Vanaf ca. 1890 verandert, dank zij de opkomende toeristenstroom, die situatie heel langzaam, tot in de jaren zestig en zeventig de bewoners afgedaald zijn in een 'blindwütige Folklorismus-Prostitution' waarbij ze zonder onderscheid te maken rijpe en groene muziek produceren en consumeren (229-244). Na een uitgebreide inleiding over de negentiende-eeuwse modegolven aan het hof van München en van Wenen om 'volkse' en/of landelijke muziek te beluisteren of te (laten) componeren, onderzocht Hildegard Hermann-Schneider het werk van één hofcomponist, Ignaz Lachner, op de manier waarop hij 'volkse' lied- en dansthemas in zijn composities verwerkte (245-294). *Karl Haiding* zocht in musea en reisverhalen naar afbeeldingen en beschrijvingen van volksmuzikanten in Stiermarken (295-318). In Estergom (Hongarije) en omgeving wonen Slowaken, Hongaren en Duitsers zonder problemen al eeuwenlang samen. Bij deze ethnisch verschillende groepen komen dezelfde liedsoorten voor, volgens *Béla Kálmánfi* ten gevolge van voor elke groep gelijke maatschappelijke en economische levensomstandigheden. De auteur noemt tien liedsoorten die hij bij hen aangetroffen heeft, geeft van deze tien een Duitstalig voorbeeld waarbij hij steeds de sociale context van het lied belicht en toont aan hoe de Duitse melodiek invloed uitgeoefend heeft op de Hongaarse en Slowaakse liedvorming (319-331). *Ernö Pevová* beschrijft twee Hongaarse danspantomimes die een rituele functie hebben (333-338). *Gunter Schneider* bericht over de huidige culturele (muziek)-activiteiten in Tirol en vergelijkt de antwoorden op een enquête over volksmuziek, gehouden onder tijdens de 'Kulturtag 77' optredende binnen- en buitenlandse folk- en 'volks' musici (339-343). *Manfred Schneider* tenslotte verzorgde een bibliografie van Karl Horak (345-352). - M.v.D.

Suppan, Wolfgang und Wiegand Stief. *Melodietypen des deutschen Volksgesanges. Band 1: Zwei- und Dreizeiler.* Hrsg. im Auftrag des Deutschen Volksliedarchivs von -. Tutzing 1976, Hans Schneider. 185 p., muz.; DM 60,-; ISBN 3-7952-0185-3.

In de loop van de twintigste eeuw zijn er door het Duitse Volksliedarchief verscheidene pogingen gedaan om volksmelodieën te ordenen. Zo ging b.v. in 1946 Walter Wiora bij zijn analyse uit van de muzikale elementen melodie, ritme en harmonie. Hij benaderde daarbij de melodie, in tegenstelling tot andere pogingen, als één geheel.

De samenstellers van deze uitgave gaan hierop voort. De slotnoten van de muzikale zinnen, waaruit de melodieën zijn opgebouwd, worden als de belangrijkste ordeningskriteria gebruikt, daar zij de melodie als geheel karakteriseren. Vervolgens worden die melodieën, die qua beweging verwant zijn, bij elkaar gebracht.

De eerste band bevat twee- en drieregelige melodieën, de tweede vierregelige. – E.R.

Thuillier, Guy. *Pour une histoire du quotidien au XIXe siècle en Nivernais*. Préface de Paul Leuilliot. Paris/La Haye 1977, Mouton et Ecole des hautes études en sciences sociales. (Civilisations et Sociétés 55). (XXIV)490 p.; f 101,70; ISBN 2-7132-0051-2 en 2-7193-0438-7.

De geschiedenis van het dagelijks leven is een geschiedenis in de kinderschoenen, een tabula rasa waarop nog niets vast ligt, waarmee men nog alle kanten uit kan. De traditionele geschiedwetenschap is, althans volgens Thuillier, tot nu toe altijd binnen veilige categorieën zoals de economische of de agrarische geschiedenis gebleven en heeft zich nog nooit verdiept in gewone dingen als hoe mensen slapen, zich wassen, opstonden, hoe men dacht over tijd, dood, ziekte, hoe men zich verzorgde, op welke manier men leefde. Thuillier wil met dit werk een voorbeeld geven van de wijze waarop een dergelijk onderwerp benaderd kan worden. Het is in eerste instantie toegespitst op het negentiende-eeuwse Nivernais, hoewel het daar ver overheen reikt, zowel in de tijd als in de ruimte. Hij heeft de volgende segmenten uit het dagelijks leven aan de hand van literatuur en archiefmateriaal onderzocht: het water, de lucht, de lichamelijke hygiëne, het baren, het geneesmiddel, de was, de huishoudelijke werkzaamheden, de gebaren, het schrift, de tijd, de geluiden, de tekens, het opstaan, de materialen, de kleuren, de bloes en het schort. Aan vrijwel alle onderwerpen is een appendix toegevoegd waarin het onderzoeksterrein wordt afgebakend, de uitgangspunten van het onderzoek worden geanalyseerd, de (talloze) mogelijkheden tot verder onderzoek en de problemen die zich daarbij kunnen voordoen worden besproken. Hoe complex de onderwerpen zijn moge blijken uit de volgende voorbeelden: 'De geschiedenis van het baren (. . .) betreft tegelijkertijd de institutionele geschiedenis, de rechtsgeschiedenis, de geschiedenis van de psychologie, de medisch-sociale geschiedenis, de geschiedenis van de verloskunde en van de 'neonatalogie', de geschiedenis van de gebaren, de godsdienstgeschiedenis, de demografische geschiedenis, de geschiedenis van de dood (. . .)' (p. 342). En: 'De geschiedenis van het huishoudelijk werk is verbonden met de geschiedenis van de techniek, de economische geschiedenis, de geschiedenis van het onderwijs, de psychologische geschiedenis, de medische geschiedenis, de geschiedenis van de tijd, de geschiedenis van de gezelligheid, de demografische geschiedenis; [dan wordt het Thuillier kennelijk te veel:] er is nauwelijks een terrein van de geschiedenis dat niet te maken heeft met het huishoudelijk werk'. Toch kan hij niet nalaten nog te vermelden dat de geschiedenis van de familiekern en de zedengeschiedenis er ook mee verbonden zijn (374). Anders dan hij in zijn voorwoord suggereert, is er in Thuilliers werk geen spoor te vinden van *beleven*, van hoe een negentiende-eeuwer in Nivernais zijn dagen, zijn leven, onderging. Door de veelheid van afstandelijke gegevens, door de wetenschappelijke benadering en verwerking daarvan, door de fragmentarische behandeling van het onderwerp waarbij de meest essentiële aspecten, het voelen, het

denken, het eten, slapen en vrijen, buiten zicht blijven, blijft het dagelijks leven in Nivernais een abstracte zaak. In het laatste hoofdstuk tenslotte pleit Thuillier voor een nieuwe politiek ten aanzien van de archieven: alles bewaren omdat we niet weten wat de toekomstige historici zal interesseren. – M.v.D.

Töpferei in Nordwestdeutschland. Vorträge der Jahrestagung 1974 der Volkskundlichen Kommission für Westfalen. Hrsg. von Wingolf Lehnemann. 2. Auflage. Münster 1980, F. Cöpppenrath Verlag. (Beitr. z. Volkskultur in Nordwestdeutschland, hrsg. von der Volkskundlichen Kommission f. Westfalen, Landschaftsverband Westfalen-Lippe 3). 291 p., talrijke ill.; ISBN 3-88547-101-9.

Herdruk van de al eerder (VB2,2 (1976) p. 55-56) aangekondigde publicatie met teksten van Dieter Zoller, Hans-Georg Stephan, Wilhelm Elling, Ernst Helmut Segschneider, Helmut Müller en Wingolf Lehnemann. De teksten zijn hier en daar aangevuld met nieuwe gegevens, dan wel van een nawoord voorzien, zonder dat het karakter van de bundel daardoor wezenlijk veranderd is. Het artikel van Lehnemann (p. 287-291) waarin zeer in het algemeen wordt ingegaan op het aardewerk als voorwerp van volkskundig onderzoek is ongewijzigd. – J.J.V.

Van Gummigallegen. Reusel 1979, Heemkunde Werkgroep Reusel. Bijdragen tot de kennis van het Reusels heem dl. 2.) 6 foto's, talr. ill., muz., 145 p.

Een aflevering, samengesteld uit rijmpjes, liedjes en artikelen, verzameld en geschreven door zes medewerkers, gedeeltelijk uit eigen herinneringen, gedeeltelijk vanuit archeologische, historische, sociologische, volks- en taalkundige invalshoeken, maar alle betrekking hebbende op Reusel (N.Br.). – M.v.D.

Van water tot wijn, van korsten tot pasteien. Een uitgave van de stichting Brabantse dag. Onder red. van Anton van Oirschot. Heeze 1979, Stichting 'Brabantse Dag'. 124 p., 28 ill.

Dit boekje is verschenen ter gelegenheid van de 22e Brabantse Dag, die dit jaar gewijd was aan de eet- en drinkgewoonten van armen (water, korsten) en rijken (wijn, pasteien) door de eeuwen heen. Het begint met een beschrijving van een hertogelijke maaltijd uit omstreeks 1570 (door *W.J. Hofdijk*, p.7-11) en een artikeltje over het voedsel van de armen vanaf de middeleeuwen tot in de crisisjaren van de jaren dertig (door *Anton van Oirschot*, p. 13-24); daarna volgen vlot geschreven bijdragen over onder andere feestmalen in het verleden (*W.H.Th. Knippenberg*, p.25-32), eet- en drinkgerei vanaf de prehistorie (*W.H.Th. Knippenberg*, p.39-54), het bier in Brabant (*Tijn Swinkels* en *Harm Savenije*, p.61-67), wijn van eigen bodem (*Anton van Oirschot*, p.69-75), openbare eet- en drinkgelegenheden (*W.H.Th. Knippenberg*, p.81-96), Brabantse specialiteiten (*Anton van Oirschot*, p.117-121). – J.J.-v.P.

Wiederentdeckung der Volksreligiosität. Hrsg. von Jakob Baumgartner. Regensburg 1979, Friedrich Pustet. 304 p.; DM. 38,-; ISBN 3-7917-0581-4

Deze bundel, samengesteld door theologen, liturgie- en bijbelkenners, zielzorgers, sociologen, ethnologen en volkskundigen, is bedoeld als overzicht op het onderzoek rond het thema volksreligiositeit in het Duitse taalgebied. Volksgeloof, volksreligiositeit, 'volksvroomheid', godsdienstigheid, het zijn constanten in de geschiedenis van de mensheid. De 'Wiederentdeckung' slaat dan ook uitsluitend op de bovengenoemden, bij

wie het thema, aangeroerd door de Fransen, momenteel in de markt ligt. De bundel is ingedeeld in vier hoofdstukken. In het eerste, *Volksreligiosität im geschichtlichen Wandel*, zocht *Adrian Schenker* in het Oude Testament naar elementen van volksreligie en vond die in de gelovigheid die tot uiting kwam in religieuze persoonsnamen, in de riten waarmee dood en begrafenissen gepaard gingen en in de cultus van vieringen en feesten (p.11-23). *John Hennig*, een leken-liturgiehistoricus, toont de overeenkomsten tussen liturgiewetenschap en volkskunde en vergelijkt de 'volksvroomheid' van deze tijd met die uit het volgens hem onvoldoende gekende en gebruikte *Rituale Romanum* (25-36). *Walter Heim* beschrijft de -niet geringe- veranderingen in de katholieke godsdienstbeleving sinds het tweede Vaticaanse Concilie. Hij vindt dat de godsdienstbeleving niet, zoals wel beweerd wordt, verarmd en verschaald, maar eenvoudiger en eerlijker is geworden en daardoor meer en meer voor velen tot een echte ontmoeting met God in Christus kan leiden (37-52). *Iso Baumer* bevestigt zijn stelling 'de vroomheids- en geloofscrisis van de Rooms-Katholieke Kerk is een vrijheids- en eenheids-crisis' aan de hand van radio-uitzendingen, tijdschriften, brochures, pamfletten en brieven van geloofstraditionalisten uit het Duitse taalgebied. Hoewel vrijheid en eenheid geen tegenstrijdige begrippen hoeven te zijn, roepen ze ten opzichte van elkaar wel een zekere spanning op. Ontspanning zou bereikt kunnen worden door de thans verziekte communicatiesfeer weer gezond te maken (53-81). Het aantal gastarbeiders in Zwitserland wordt voor de helft gevormd door Italianen, van wie de meeste uit Zuid-Italië komen. Om de kloof tussen de godsdienstbeleving van de Zwitsers en die van de Italiaanse immigranten te overbruggen verdiepte *Tarcisio Pozzi* zich in de Zuid-Italiaanse volksreligiositeit en hield enquêtes onder Italiaanse gastarbeiders over hun godsdienstig gedrag in Zwitserland. In zijn bijdrage beschrijft hij de resultaten van een en ander, alsmede de taken van zielzorgers om tot een toekomstige integratie van geloofsbeleving van Zwitsers en Italianen te komen (83-102). In het tweede hoofdstuk, *Volksreligiosität in kritischer Beleuchtung*, analyseert *Urs Altermatt* het begrip volksreligie, toegespitst op het begrip volkskatholicisme, en pleit voor een nieuwe, veelzijdiger benaderingswijze van het onderwerp en een nieuwe, multidisciplinaire manier van onderzoek, waartoe hij een concept biedt (105-124). *Ebermut Rudolph* definieert het begrip vroomheid en beschouwt volksvroomheid als een verzamelnaam voor de meest uiteenlopende aspecten, van welke hij in zijn essay op het psychologische en het pathologische ingaat aan de hand van verschillende tamelijk recente gevallen van visioenen, openbaringen, verschijningen en verschijnselen bij zieners van beiderlei kunne (125-152). De rite vormt een wezenlijk onderdeel van de religie. Juist in deze tijd, waarin een golf van nieuwe religiositeit over de wereld spoelt, vond *Otto Bischofberger* het zinvol aard en betekenis van de rite te onderzoeken en er zodanige vraagtekens bij te plaatsen dan een denkproces erover op gang gebracht wordt (153-163). *Guido Schüepp* wil met zijn bijdrage een theologische fundering bieden voor de nieuwe liturgie. Tevens vraagt hij zich af tot welke grenzen de functie van de liturgie in de godsdienst kan en mag gaan (165-181). In het derde hoofdstuk, *Volksreligiosität in einzelnen Regionen*, beschrijft *Miquel Gallart* de veranderingen die het tweede Vaticaanse Concilie in Spanje teweeggebracht heeft (211-226). *Antonio Grumelli* onderzocht de functies van de heiligenverering in Italië (227-231) en *Fritz Kollbrunner* de voor-christelijke wortels van de 'volksvroomheid' in Latijns-Amerika (233-248). In de discussies over volksreligie lopen de Fransen voorop. Om structuur te scheppen in de tot nu toe gevoerde debatten én om daarmee het buitenland impulsen te geven zet *Alberich Martin Altermatt* uiteen wat de problemen in dit opzicht zijn en hoe de Fransen er zich de afgelopen jaren mee beziggehouden hebben

(185-209). In het vierde hoofdstuk, Volksreligiosität in konkreten Beispielen, gaat *Balthasar Fischer* in op de functies van het kruisteken en pleit hij voor het instandhouden van dat gebruik (251-262); *Jakob Baumgartner* ging na op welke plaatsen in het Benedictionale, het boek der zegeningen, de schepping als een weldaad voor de mensheid beschouwd wordt (263-290) en *Ursula Brunols-Bigler* onderzocht het ontstaan en gebruik van het bidprentje (291-301). – M.v.D.

Zglinicki, Friedrich von. *Die Wiege: volkskundlich, kulturgeschichtlich, kunstwissenschaftlich, medizinhistorisch. Eine Wiegen-Typologie mit über 500 Abbildungen.* Regensburg 1979, Friedrich Pustet. 419 p.; f 83,-; ISBN 3-7917-0622-5.

Op grond van de titel, het formaat en de omvang van het boek verwacht men een standaardwerk. De inhoud beschaamt die verwachting, tenzij men standaardwerk opvat in de negentiende-eeuwse betekenis en genoegen neemt met een verzameling van wetenswaardigheden rond een curiosum. Von Zglinicki richt zich daarmee tot een breed publiek van alle mogelijke specialisten, maar niet in de laatste plaats ook tot de jonge moeder. Zijn belangrijkste doelstelling is belangstelling te wekken voor de vele aspecten van het wiegen en de wieg, vooral de schommelwieg, en op die manier de schommelwieg weer in ere te herstellen. Achtereenvolgens besteedt hij aandacht aan de opvattingen van medici in de loop van de tijd over de voor- en nadelen van het wiegen, aan de biologische en psychische achtergronden ervan, aan verschillende pogingen om een regelmatige afvoer van de urine uit de wieg te verzekeren en het kind te beschermen tegen letsel, aan de versiering van de wieg (waarbij hij niet terugschrikt voor een symbolische verklaring van de gebruikte motieven), aan de verschillende wiegentypen en enkele gebruiken waarin de wieg een rol speelt. De betreffende hoofdstukken bestaan voornamelijk uit citaten rond een duidelijke voorkeur voor de idee dat het wiegen en de wieg voorzien in een universele behoefte en dat de vele honderden historische en regionale bijzonderheden varianten zijn op eenzelfde thema. De citaten komen uit een kleine 900 publicaties, die als literatuurlijst achterin het boek zijn opgenomen. Daarnaast heeft de auteur zich beijverd om een groot aantal afbeeldingen bijeen te zoeken uit alle delen van de wereld en van alle tijden, met de nadruk op het Duitstalige gebied. – J.J.V.